

Téma holocaustu v memoárové literatuře

(Boj o přežití a pomoc bližnímu)

Diplomová práce

Autorka: Dagmar Čížková

Studijní program: N7504, Navazující magisterský, Prezenční

Studijní obor: Učitelství pro střední školy - český jazyk a literatura

Učitelství pro 2. stupeň ZŠ – francouzský jazyk a literatura

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Oponent práce: dr. hab. Marcin Lukasz Filipowicz, Dr.

Zadání diplomové práce

Autor: Dagmar Čížková

Studium: P15P0371

Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství pro střední školy - český jazyk a literatura, Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - francouzský jazyk a literatura

Název diplomové práce: **Téma holocaustu v memoárové literatuře**

Název diplomové práce AJ: The Theme of the Holocaust in the Memoir literature

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zaměřuje na memoárovou literaturu žen, které přežily pobyt v koncentračních táborech. Dává si za cíl popsat společné aspekty, které pomohly dívkám holocaust přežít a představuje rodinný život dívek před transportem v rámci historicko-politické situace. memoárová literatura, memoáry, holocaust, přežití, koncentrační tábor, Terezín

TODOROV, Tzvetan. V mezní situaci. Přeložil Kateřina LUKEŠOVÁ. Praha: Mladá fronta, 2000. Souvislosti (Mladá fronta). ISBN 80-204-0853-3. HOLÝ, Jiří. Šoa v české literatuře a v kulturní paměti. Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-14-1. BAUMAN, Zygmunt. Modernita a holocaust. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-23-7. BONDY, Ruth. Víc štěstí než rozumu. Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-547-9. ROUBÍČKOVÁ, Eva. Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Vydání druhé. Praha: P3K, 2017. ISBN 978-80-87343-67-8. MEROVÁ, Evelina. Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku. Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-52-7.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Oponent: dr. hab. Marcin Lukasz Filipowicz, Dr.

Datum zadání závěrečné práce: 28.11.2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením doc. PaedDr. Aleny Zachová, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 4.12.2018.

.....

Podpis autora

Poděkování

Chtěla bych tímto poděkovat paní doc. PaedDr. Aleně Zachové, CSc. za její čas, důvěru, cenné rady, připomínky a možnost s ní vést zajímavé a podnětné diskuze.

Anotace:

ČÍŽKOVÁ, Dagmar. *Téma holocaustu v memoárové literatuře: Boj o přežití a pomoc bližnímu*. Hradec Králové, 2018. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové. Vedoucí práce Doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Diplomová práce zkoumá českou memoárovou literaturu, která popisuje období holocaustu z pohledu židovských dívek. Jejím cílem je popsat společné, klíčové aspekty, které těmto dívkám pomohly přežít mezní situace, s nimiž se denně setkávaly v koncentračních táborech a terezínském ghettu. Diplomová práce definuje pojmy holocaust, memoárová literatura a deník. Základem diplomové práce je charakteristika jednotlivých memoárů a jejich rozbor ve vztahu k tématu práce a představení rodinného života dívek před válkou a v jejím počátku. Také se pokouší podat vysvětlení, proč jsou tyto memoáry vydávány v posledních dvou desetiletích, tedy více než padesát let po událostech, o kterých vyprávějí.

Klíčová slova

memoárová literatura, holocaust, přežití, koncentrační tábor, Terezín

Annotation

ČÍŽKOVÁ, Dagmar. *The theme of the Holocaust in memoir literature: Fighting for survival and helping others*. Hradec Králové, 2018. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové. Vedoucí práce Doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

The Master's thesis focuses on the Czech memoir literature, which describes the period of the Holocaust from the point of view of Jewish girls. Its aim is to describe the common, key aspects that helped these girls survive the marginal situations they encountered each day in concentration camps and the Terezin Ghetto. The Master's thesis defines the concepts of the Holocaust, the memoir literature and the diary. The basis of the Master's thesis is the characteristics of the individual memoirs and their analysis in relation to the theme of the thesis and the introduction of the family life of girls before the war and in its beginning. It also tries to explain why these memoirs are published in the past two decades, more than fifty years after the events they are describing.

Keywords

memoir literature, holocaust, survival, concentration camp, Terezin

OBSAH

ÚVOD.....	8
1 HOLOCAUST V ČESKÉ LITERATUŘE	11
2 MEMOÁROVÁ LITERATURA	15
3 ŽIVOT PŘED TRANSPORTEM.....	18
4 KONCENTRAČNÍ TÁBORY	25
4.1 Terezín.....	29
5 ZKOUMANÁ MEMOÁROVÁ LITERATURA	30
5.1 Důvody pozdního vydání	30
5.2 Charakteristika zkoumaných publikací	32
6 TÉMA PŘEŽITÍ	35
6.1 PRVOTNÍ NEVĚDOMOST	37
6.2 BOJ O PŘEŽITÍ.....	38
6.2.1 VĚK, ZDRAVÍ, SPECIÁLNÍ SCHOPNOSTI.....	40
6.2.2 ŠTĚSTÍ, PROTEKCE, INTUICE.....	41
6.2.3 PŘESVĚDČENÍ A NADĚJE	43
6.2.4 ADAPTACE.....	45
6.3 POMOC BLÍŽNÍMU	46
6.3.1 SPOLUPRÁCE A SPOLEČENSTVÍ	48
6.3.2 VÝCHOVA	51
6.3.3 SEBEREALIZACE.....	53
6.3.4 INDIVIDUÁLNÍ A SPOLEČNÉ VĚDOMÍ A HRDOST NÁRODA.....	55
ZÁVĚR	58
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:.....	63

ÚVOD

Druhá světová válka bývá pokládána za největší ozbrojený konflikt v dějinách lidstva. Uvádí se, že měl na svědomí až 70 mil. mrtvých. Kromě vojáků bojujících na obou stranách mezi oběti počítáme také 14 mil. osob režimu nepohodlných, které byly zavražděny v koncentračních a vyhlazovacích táborech při takzvaném holocaustu neboli šoa. Jednalo se o Romy, homosexuály, jedince s tělesným i duševním postižením, politické vězně, zločince, násilníky, atd. Nejvíce postiženým národem se stali Židé, roztroušení po celém světě, pro které byl nacisty určen osud *konečného řešení*, tj. úplného vyhlazení.

Tématu holocaustu bylo od skončení druhé světové války věnováno mnoho pozornosti, ať již v literatuře odborné či beletrii. Na přelomu dvacátého a dvacátého prvního století, to znamená více než po padesáti letech od skončení válečného konfliktu, se začínáme setkávat s fenoménem vydávání velkého množství vzpomínkové literatury hovořící o období holocaustu. Tyto vzpomínky, neboli memoáry, v různých formách, tj. deníky v původním znění nebo se soudobými komentáři, sborníky vzpomínek, vzpomínky sepsané přímo po skončení války nebo novodobě napsané paměti, nám dávají výpověď o událostech, jejichž svědkem se jejich autoři stali. Vedle literatury odborné a beletrie nám pomáhají pochopit složité období druhé světové války a lépe si je představit.

My bychom chtěli téma práce zúžit na problematiku přežití židovských dívek v memoárové literatuře popisující období holocaustu. Diplomová práce si dává za cíl popsat společné aspekty, dívek, které dopomohly těmto židovským dívkám přežít holocaust. Činí tak na základě memoárové literatury včetně autentických deníků, které prošly terezínským ghettem případně pokračovaly do dalších koncentračních táborů a tragickou událost přežily. Pro více informací také čerpáme z video rozhovoru s Evou Rodenovou, jednou z autorek, jejichž memoáry se zabýváme.

Věra Kohnová je jediná ze zkoumaných dívek, jež se bohužel konce války nedožila. Byla společně s rodinou zařazena do transportu, který je zavezl do polské vesnice Izbica. Veškeré materiály popisující její další osudy byly zničeny, jisté je jen, že se konce války nedožila. Institut terezínské iniciativy se vyjadřuje: „*Izbica byla pro většinu z vězňů jen průchozí stanicí, odkud byli deportováni do vyhlazovacích táborů Majdanek, Belžec, Chelmno nebo Sobibor.*“ (Institut Terezínské iniciativy, 2008)

Diplomová práce představuje rodinný život dívek před koncentračním táborem, v hlavních obrysech historicko politickou situaci, která vedla k pozdějším událostem. Definuje pojmy holocaust, memoárová literatura, autobiografie a deník. Základem diplomové práce je charakteristika jednotlivých memoárů a jejich rozbor ve vztahu k tématu práce. Zamyslíme se nad otázkami, proč se tato díla objevují více než půl století po skončení druhé světové války a jakou zprávu nám mají přinést. V závěru se pokusíme určit nejdůležitější společné aspekty, které dopomohly přežít terezínské ghetto a koncentrační tábory konkrétním českým dívkám ze středostavovských rodin.

Vedle memoárů se práce opírá také o literaturu odbornou, čerpá především z díla *V mezní situaci* od Tzvetana Todorova, antologie *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti* od Jana Holého, dále z publikací Wolfganga Sofského, Zygmunta Baumana, Aleny Zachové a mnohých dalších. Tzvetan Todorov věnoval svou publikaci tématu morálky v totalitních táborech. Je toho názoru, že v mezních situacích, ve kterých se vězni ocitali, se odhaluje nahá pravda o tom, jak se chovají v situacích všedních, denních. K přežití podle něj výrazně napomohlo společenství, lidskost a dobré vztahy mezi vězni. Z jeho díla *V mezní situaci* je ale zřejmé, že zachování si morálního vědomí bývalo v takových situacích obtížné, a proto se často vězni uchylují k praktikám, které bychom z perspektivy lidí žijících v době klidu a blahobytu, považovali za krajně nemorální. I tyto „praktiky džungle“, například boj o jídlo, kterého byl často naprostý nedostatek, pomohly mnoha lidem přežít.

Kromě literatury odborné v práci zmiňujeme některá díla beletristická a zahrnujeme několik úryvků z nich, ty dle našeho názoru pomáhají pochopit události a atmosféru zkoumané doby druhé světové války a holocaustu. K ilustraci toho, jak celá politicko společenská situace vznikla, jsme také nahlédli do knihy Adolfa Hitlera *Mein Kampf*, ve které zformoval své názory a která později napomohla rozšiřování jeho zvrácených názorů.

Především síla a extrémnost celého tématu byl důvod, proč se tato diplomová práce věnuje zrovna období holocaustu. Pociťuji obdiv k síle, odvaze a houževnatosti, které v sobě musely najít ženy a dívky, jež přežily nelidské podmínky terezínského ghetta a koncentračních a vyhlazovacích táborů. Zajímá mě lidská schopnost přizpůsobit se, semknout se, rozdávat lásku a naději. Proto jsem se rozhodla věnovat se zrovna tématu přežití období holocaustu. Všechny vzpomínky, ze kterých čerpáme, jsou psané živě a poutavě, díky čemuž vedou čtenáře k zamyšlení nad vlastním životem. Doufám, že jím díla nejen otřesou, ale hlavně mu, stejně jako mně, přinesou poučení, ať již o tom, co je v životě opravdu důležité a co pomáhá přežít,

ale také, že blahobyť, který naše generace zažívá, není samozřejmost a že bychom za něj měli být denně vděční.

Základními zdroji naší diplomové práce jsou memoárová díla: *Klid je síla, řek' tatínek* od Zdeňky Fantlové, *Tereziánský deník* od Evy Roubíčkové, *Opožděné vzpomínky: Životopis, který se nevešel na jednu stránku* napsané Evelinou Merovou, dále čerpá z krátkého díla *Tereziín, ráj mezi lágry* od Susanne Fall, deníku Evy Rodenové nazvaného *Bylo mi patnáct* či krátkého deníku Věry Kohnové, který vydavatel nazval jednoduše *Deník*.

Věnujeme se tedy třem deníkům mladých dívek – Rodenové, Roubíčkové a Kohnové. Dále text Susanne Fall je napsán ihned po událostech, o kterých vypovídá. Tyto rané vzpomínky, jak zdůrazňuje Anna Hájková, nám poskytují, do jisté míry, přímé svědectví o událostech, které popisují. Autoři, kteří se dostávají k zapsání svých vzpomínek až ve zralém věku, to značí v tomto případě Merovou, Bondyovou a Fantlovou, jsou sice schopní reflexe a vidí dosah událostí, které se staly, nemohou ale podat svědectví o událostech, na které zapomněly, či které případně zamlčují, protože by se mohly zdát trapné nebo by nebyly nynějším sociálním prostředím autorů pochopeny. (Hájková. In Fall, 2015, s. 89)

1 HOLOCAUST V ČESKÉ LITERATUŘE

Robert S. Wistrich vnímá holocaust jako *snahu „vyhladit veškerou evropskou populaci Židů do posledního muže, ženy a dítěte.“* (2008, s. 13) Ilustrovaná encyklopedie obecného zaměření holocaust popisuje slovy: *„genocida, vyvražďování; například Židů v nac. Německu.“* (Encyklopedistický dům, 1995, s. 452) Vnímá tedy holocaust na rozdíl od Wistricha jako synonymum jakéhokoliv vyvražďování, nejen židovského ve 20. století. Zygmunt Bauman hovoří o tom, že si Židé do jisté míry na holocaust míry uzurpují právo. Zdůrazňuje, že Židé nebyli jediným cílem válečného vraždění. Oběti holocaustu podle něj tvořilo kromě 6 mil. Židů, dalších 14 mil. jiných národů (Bauman, 2003, s.10). Tzn. vnímá pod tímto termínem cílené a propracované vraždění osob nepohodlných nacistickému režimu.

Nepřeje si, aby byla vzpomínka na holocaust záležitostí pouze jednoho národa, vnímá jej jako problém celého světa a vidí v něm důležité varování pro všechny. *„Holocaust se zrodil a prováděl v naší moderní racionální společnosti, v rozvinutém stádiu civilizace a na vrcholu kulturních výkonů člověka, a proto je problémem této společnosti, civilizace a kultury.“* (Bauman, 2003, s. 10).

Zygmunt Bauman uvádí, že holocaust v minulosti vnímal jako zarámovaný obraz visící na stěně; byla to jednoduše jedna z částí dějin, možná jisté přetržení v běžném sledu. Po bližším zkoumání ale dochází k názoru, že je holocaust spíše než obrazem na stěně rámuujícím dvourozměrný prostor, oknem, skrze nějž můžeme vidět řadu jinak neviditelných věcí.

Celé téma holocaustu se dle něj natolik vymyká veškeré historické zkušenosti lidstva a je tak složité, že na jeho pochopení musíme použít jiný, nový kód myšlení. Domnívá se, že pokud jej pochopíme, pomůže nám *„osvětlit i předměty našich dnešních zájmů“*, což z něj činí téma stále aktuální (Bauman, 2003, s. 8).

Jiří Holý je toho názoru, že není jednoduché určit, kdo všechno zapříčinil smrt takového množství nevinných lidí. Jednou z podmínek, bez které by šoa neproběhla, byla všeobecná spolupráce všech, kteří se podíleli na oné továrně na smrt. (Holý, 2011, s. 13) Továrna na smrt, kterou popisuje Erich Kulka a Ota Kraus ve stejnojmenném díle, fungovala na celém území ovládaném říší, jednalo se o detailně propracovaný systém, jehož cílem bylo vyprodukovat co nejvíce mrtvých těl. Umožňovala to ukázněnost statisíců podmiňovaná vynikající zorganizovaností a brutalitou nacistů. Můžeme zmínit, že Schönovo a Krausovo dílo *Továrna na smrt* se stalo právem součástí ikonografie holocaustu.

Motivy činů těch, kteří se na chodu továrny podíleli, jsou mnohé. Sofsky je toho názoru, že naprostá většina členů SS nechápala koncentrační tábor jako primárně historické poslání zničit židovský národ. Říká, že se ve většině případů jednalo o kariéristy, technokraty či kriminálníky (Sofsky, 2006, s. 32). Ve filmu Šoa jsme svědky vyprávění nacistického pohlavára, který popisuje hrozivý první dojem z vyhlazovacího tábora Treblinka. Popisuje fyzické obtíže, které pocítovali strážníci při výkonech rozkazů. Jeho výpověď nám ukazuje, že se nemuselo ve všech případech jednat o jedince, kteří se vyžívali v násilí. Jejich agresivní chování nám může pomoci pochopit například Milgramův experiment nebo tzv. Standfortský vězeňský experiment.

Běžné obyvatelstvo se ve většině případů chovalo přizpůsobivě ze strachu před násilím nacistů a gestapa, případně tak činili z vypočítavosti. O lhostejnosti ke smrti a utrpení Židů, často sousedů, se zmiňuje Elie Wiesel židovský spisovatel a držitel Nobelovy ceny za mír, který prošel táborem v Osvětimi. Řekl: „*Opak lásky není nenávisť, je to lhostejnost.*“¹ (The Norwegian Nobel Institute, 2018)

Chtěli bychom zdůraznit, že nechceme v žádném případě jakkoliv odsuzovat chování nežidovského obyvatelstva, protože pokud vezmeme v potaz politicko-společenskou situaci, je jejich chování lehko pochopitelné. Zabýváme se jím tedy z čistě filosofického a literárního hlediska a také proto, že věříme, že nám může do budoucna posloužit jako varování a zároveň jako zdroj k zamyšlení v našem každodenním chování.

Ruth Bondyová popisuje situaci, kdy veze děti z židovského dětského domova do Veletržního paláce, odkud cestují dále do Terezína. „*Dívala jsem se po cestujících v tramvaji, jestli alespoň jeden z nich dětem řekne ‚Bůh vás opatruj.‘, jestli se na ně soucitně podívá. Jednoduše nás neviděli, jako bychom byli přízraky, jako bychom už neexistovali.*“ (Bondyová, 2003, s. 19)

Tématu lhostejnosti Čechů, a tudíž určité spoluúčasti Čechů na šoa se věnuje i Topol ve svém díle Sestra. Již zmíněnou kapitolu hovořící o přistání létajícího koberce v popelu Osvětimi lze chápat nejen jako připomenutí hrůz, ale také právě jako připomenutí spoluúčasti Čechů na hrůzách, které se děly.² Vypravěč se totiž na konci svého snu setkává s jakousi představou Boha, která mu sděluje, že budoucí židovský Mesiáš zemřel jako malé dítě právě v Osvětimi.

¹ "The opposite of love is not hate, but indifference".

² Juraj Špitzer je toho názoru, že můžeme odsuzovat židovské chování „šli jako ovce na porážku“ jedině ve chvíli, kdy si odmyslíme lhostejnost a strach všech ostatních obyvatel. Špitzer v díle *Nechcel som byť žid* píše: „*Bolí ľudia, ktorí hovorili: Dávajú sa odvieť ako ovce na jatku. Potom sa rýchlo poobzerali, či ich niekto nepočul, aby sa slová, nedajbože, nepovažovali za výzvu k vzbuře.*“ ((Špitzer 1994, 76, cit. podle Holý, 2011, s. 53)

Lebky židovských zemřelých potom na vypravěče křičí: „*Krev naše na vás a vaše děti!*“ (Topol, 1996, s. 102 cit. podle Holý, 2011, s. 60), což je evidentní narážka na pokřik Židů dožadujících se ukřižování Ježíše: „*Krev jeho na nás a na naše děti!*“ (Mt 27,25 cit. podle Holý, 2011, s. 61). Jestliže je židovský křik vnímán jako důkaz viny Židů ve věci smrti Ježíše Krista, můžeme to samé vnímat v pozměněné větě Jáchyma Topola, kde „vy“ můžeme vnímat jako Češi nebo jako všichni ostatní, kdo Židům nepomohli či snad měli užitek z jejich smrti. (Holý, 2011, s. 61)

Pojmenováváme čtyři hlavní období, kdy v české literatuře můžeme zaznamenat zájem o téma holocaust. Čeští autoři se tématu šoa neboli holocaust nevěnovali tolik jako například autoři hebrejští, němečtí či polští (Holý, 2000, s. 11).

První díla s tématem holocaustu jsou vydávána jako bezprostřední reakce na hrůzy prožité za války, tj. ve druhé polovině 40. let 20. století – 1945-1949. Zde nacházíme texty převážně memoárové, tj. dokumentární, epistolární či deníky a řadíme sem např. Otu Krause, Ericha Schöna, který po válce přijal jméno Erich Kulka, Petera Karvaše, Jiřího Weila.

V době stalinismu dochází k potlačení tématu holocaustu a oživení se tedy dočkáváme na konci 50. let v podobě děl Arnošta Lustiga, Jana Otčenáška či Rudolfa Jašíka. Pavel Janoušek dodává: „*Na konci padesátých let čtenáře začala opět zajímat tematika okupace, koncentrační tábory a nově židovský osud a holokaust. Místo ilustrace ideologických schémat začal prozaik zajímat individuální prožitek, úděl jednotlivce, který se dostal do soukolí necitelné mašinerie.*“ (Janoušek, s. 281). Individuální prožitek vnímání války a osudu Židů můžeme pozorovat ve všech Lustigových dílech, pro něž se vlastní prožití šoa celoživotním tématem. Můžeme taktéž zmínit Jana Otčenáška a jeho dílo *Romeo, Julie a tma*.

Zájem o holocaust vrcholí v 60. letech, kdy v některých případech hovoříme o zobecnění tématu holocaustu na téma celkového nebezpečí ideologií. Mezi významné autory počítáme Ladislava Fukse, Josefa Škvoreckého nebo Leopolda Laholu.³

Další významnou vlnu zájmu o holocaust zaznamenáváme v 80. a 90. letech v dílech autorů Jáchyma Topola, Arnošta Goldflama, Ladislava Grosmana či Hany Bořkovcové. Toto literární období spojuje Jiří Holý s reflexí minulosti a jejím novým hodnocením, domnívá se, že v některých literárních dílech se stává spíše dekorací a někdy se spojuje i s tématem

³ Do tohoto období můžeme zařadit i Věru Kalábovou a její prvotinu, psychologickou prózu, *Ve městě jsou bratři Steinové*, ve které rozebírá chování a myšlení obyvatel slovenského městečka, kam se deset let po skončení války údajně vracejí židovští spoluobčané. Zmínění mají špatné svědomí, protože bratry denuncovali, aby se dostali k jejich majetku. (Holý, 2011, s. 41)

odsunu českých Němců, jako např. Kohoutova *Hodina tance a lásky* (1989). Téma nalezneme i v pozdějších dílech – v románu *S pečeti viny* (2006) od Jiřího Hanibala nebo ve *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) od Kateřiny Tučkové (Holý, 2011, s. 57).

Generace, která již holocaust nezažila, jej podle Holého vnímá v podobě ustálených obrazů. Najdeme zde ale i díla, která se snaží tento úzus narušit. Mezi ně řadíme komiks Arta Spiegelmana, který znázorňuje každý národ figurující v dějinách holocaustu jako určité zvíře s typickými vlastnostmi: Židy jako myši, Němce jako kočky, Poláky jako prasata či Američany jako psy. (Holý, 2011, s. 57) Dalším pozoruhodným ztvárnění šoa je kapitola románu *Sestra* od Jáchyma Topola. Vypravěč popisuje svůj sen, ve kterém spolu s přáteli sedí na létajícím koberci. Ten přistává v popelu a kostech koncentračního tábora Osvětimi. „...*báli jsme se, protože ty lebky naši cestu sledovaly, dívaly se na nás a my byli plní hrůzy. (...) A my jsme, přátelé a bratři moji, nešli peklem, my jsme šli něčím, co bylo po pekle.*“ (Topol, 1994, s. 86-87).

V době 80. a 90. let 20. století bylo napsáno tolik studií, memoárových i uměleckých děl s touto tematikou, že můžeme zaznamenat až jistou rutinu publika, spojenou s komercializací holocaustu. Martin Walser, německý spisovatel, se dává slyšet, že německá vina a zodpovědnost za válečné hrůzy jsou německé veřejnosti překládány tak často, že dochází k jejímu zevšednění (Walser, 1998, cit. podle Holý, 2011, s. 45).

V Čechách není častý politický extremismus spojený s popíráním antisemitismu, Holý však hovoří o lhostejnosti Čechů dnešní doby a o vytěsnění tématu z historické paměti. Zapomněli jsme tak podle něj na utrpení Židů a na návaznou brutalitu při vyhnání českých Němců. Dovolujeme si však připomenout, že téma druhé světové války a téma holocaustu je i v dnešní době poměrně běžným tématem či motivem nejen v literatuře, ale i v kinematografii, která tvoří zásadní část dnešní kultury potažmo povědomí běžné populace. Můžeme tak zmínit filmové zpracování *Lustigovy Colette* (2013), *Lidice* (2011), veleúspěšný film *Pianista* (2002), *Chlapec v pruhovaném pyžamu* (2008-2009) a mnohé další. Mezi dokumenty počítáme *Zapomenuté transporty* (2008), čtyřdílný televizní seriál *Holocaust* (2004), *Sedm světél* (2008), atd.

Rádi bychom také zmínili beletristická díla vydaná po roce 2000. Řadíme sem román *S pečeti viny* (2006) od Jiřího Hanibala, *Zvuk slunečních hodin* (2001) od Hany Andronikové, *Peníze od Hitlera* (2006) napsané Radkou Denemarkovou, *Aaronův skok* (2006) od Magdalény Platzové nebo *Hořké moře* (2008) od Jakuby Katalpy.

2 MEMOÁROVÁ LITERATURA

Memoráry z lat. *memoria* = *paměť*, fr. *mémoire* můžeme souhrnně chápat jako paměti, vzpomínky, deník a autobiografii, tzn. jakékoliv zapisování osobních zkušeností a událostí, kterých se pisatel osobně účastnil bez ohledu na to, kdy je píše. Pro veškeré osobní dokumenty jako například deníky, dopisy i memoáry také používáme označení ego dokumenty.

Filipowicz a Zachová uvádějí, že memoárovou literaturu můžeme stavět na rozhraní literární vědy a kulturní antropologie. Wiliam C. Spengemann podle nich usuzuje, že jiný pohled na memoáry má historie, vnímá je „*jako specifický zdroj informací*“, a jiný věda literární, která se orientuje „*na pátrání po jejich estetické stránce*“ (Spengemann, 1980, s. 21-22, cit. podle Filipowicz, Zachová, 2009, s. 18-19).

Obě tyto vědy však podle Filipowicze a Zachové nepřikládají memoárům přílišnou důležitost. Historie je nepokládá za spolehlivý zdroj informací a literární věda jim upírá dostatečnou uměleckou hodnotu, což může ilustrovat například název publikace P. Janouška: *Logo Vaculík aneb Deník a korespondence jako pokleslá literatura pro vzdělance* (Filipowicz, Zachová, 2009, s. 19).

Literární historikové memoáry často považují za nezdařilé pokusy o beletristické dílo. Abychom se vyvarovali tomuto porovnání, navrhuje teoretik Andrej Cieński, abychom memoáry četli jako aktuální kulturní texty, které je potřeba zařadit do širšího kulturně historického kontextu (Cieński, 1992, s. 172, cit. podle Filipowicz, Zachová, 2009, s. 21).

Vlastimil Válek pokládá memoárovou literaturu za součást dokumentární literatury. Popisuje ji slovy: „*(...) charakterizována bývá jako soubor děl, která shrnují autorovy vzpomínky na minulost, na to, co skutečně prožil, čeho se účastnil nebo co viděl a u čeho byl přítomen jako svědek. Za podstatné bývá pokládáno, že musí jít o zachycení autentické skutečnosti, nikoli o její fikci či konstrukci, že události popsané ve vzpomínkách musejí být pravdivé.*“ (Válek, 1989, s. 11).

Válek rozděluje memoáry na dva základní druhy:

- 1) Spíše subjektivní, ve kterých se autor vědomě dívá na události ze své perspektivy.
- 2) Spíše objektivní, kde se pisatel snaží co nejvěrněji popsat minulé události (Válek, 1989, s. 11)

Jde tedy o svědectví o sobě i o době. Memoárová produkce je velmi subjektivní a soustředěná okolo ústředního „já“. „*Vzpomínky a životní příběhy pamětníků, obzvláště z nižších společenských vrstev, často zásadním způsobem doplňují historickou faktografii o rovinu subjektivního prožívání, které dokáže vyjádřit dobové nálady a atmosféru na základě řady detailů a emočních prožitků lépe než dokumenty a statistiky, a lze na nich sledovat také kulturní postoje jejich subjektů.*“ (Filipowicz, Zachová, 2009, s. 26)

Jedním ze žánrů, který je zastoupen mezi memoárovou literaturou, které se v této diplomové práci věnujeme, je deník. Deník můžeme označit jako „*chronologicky řazené, zpravidla datované osobní záznamy, pořizované v krátkých intervalech a bez časového odstupe.*“ (Mocná, Peterka a kol., 2004, s. 89). Tito autoři jej řadí, stejně jako ostatní memoárové žánry, k dokumentární literatuře, tzn. literatuře faktu. Autobiografii řadí k umělecké literatuře faktu, píšou „*autor nám předává individualizovaný obraz vlastní zkušenosti, svého tvůrčího a lidského vývoje.*“ (Mocná, Peterka a kol., 2004, s. 28).)

Deníky v porovnání s dalšími memoárovými žánry mají nejvýraznější autokomunikační charakter, protože nebývá určen pro nikoho jiného než pro pisatele. (V dílech, kterým se věnujeme, se dozvídáme, že všechny autorky je někomu číst daly. Věra Kohnová dokonce nechala kamarádky jej předčítat nahlas.) Tématem deníku bývá podle Mocné a Peterky aktuálně prožívané drama lidské existence, pisatel si nemůže být jistý, o čem bude další zápisek, pokud bude hovořit o budoucnosti. Tím se liší od memoárů, ve kterých se autor vrací do vzdálenější minulosti a může na ni tedy nahlížet ze zkušenosti svého staršího já a porovnávat ji s následujícími událostmi.

Podle pojetí komunikační situace Mocná a Peterka rozlišují tyto tři základní varianty deníku.

- 1) **Autochronní/primární deník** je forma základní. Jedná se o dílo, které je osobní, primárně neurčené pro zveřejnění, tzn., najdeme v něm tedy často osobní zpověď. Snad nejznámějším takovým dílem je *Deník Anne Frankové*, která se za druhé světové války skrývala v zadním traktu amsterodamského domu, aby byla uchráněná před transportem.
- 2) **Otevřený deník** je osobní zpověď, která je ale primárně určená ke zveřejnění, proto zde většinou nacházíme spíše obecné reflexe, např. politické či společenské, nikoliv záležitosti osobní. Do této skupiny můžeme zařadit např. Dostojevského *Deník spisovatele* nebo dílo André Gida: *Deník k Penězokazům*, případně *Oheň proti ohni* napsané Jiřím Muchou během druhé světové války.

3) **Fiktivní deník** je přisouzen smyšlenému autorovi. Může přerůst v deníkovou novelu (*Nemilovaná* od A. Lustiga) či v deníkový román (L. Bublík: *Páteř*). Najdeme i autobiografické deníkové romány, které stojí na pomezí fikce a memoárové literatury, sem můžeme zařadit např. *Český snář* od L. Vaculíka nebo *Můj chlapec a já* od J. Kolářové (Mocná, Peterka a kol., 2004, s. 90).

3 ŽIVOT PŘED TRANSPORTEM

Autorky ve svých pamětech převážně vzpomínají na události období druhé světové války. Některé se více soustřeďují na dobu před tímto válečným konfliktem. Popisují, jak často klidně a spokojeně ubíhalo jejich dětství či mládí, aby je pak daly do kontrastu s válečnými hrůzami. Všechny dívky pocházejí ze středostavovských židovských, většinou asimilovaných rodin.

V dílech Zdeňky Fantlové a Evy Roubíčkové se dozvídáme o každodenních činnostech rodiny na malém městě, mezi které patřilo chození do školy, podnikání rodičů, práce okolo domu - velké praní, můžeme zde pozorovat tradiční hierarchii rodiny, dívky zmiňují přísné dodržování mravů, vztahy mezi rodinou a personálem, trávení volného času – čteme o lyžování či ježdění na chalupu, kde děti zažívaly klid v přírodě. Rodina Merové také v zimě odjížděla z Prahy do Krkonoš na lyže, v létě trávili idylické prázdniny u Máchova jezera.

Fantlová v první kapitole popisuje meziválečný život na maloměstě v Plzeňském kraji z pohledu dětských očí. O době před smrtí své biologické matky hovoří jako o období pohody a idyl. Popisuje svůj zápal pro Sokol a sport, píše například, že jako malá s kamarádkou hrála tenis raketami a u toho anglicky počítala (Fantlová, 1996, s. 34). Píše, stejně jako Eva Rodenová, že se už odmala chtěla naučit anglicky.

V díle *Klid je síla, řek' tatínek* se dále dočteme o každotýdenním trhu, kde se scházely selky z celého kraje, Zdenka vypráví, že se styděla, když maminka před nakoupením másla nejprve všechny stánky obešla a másla ochutnala. Vypráví, jak tajně v matčině klobouku chodila do biografu, např. na Chaplina. Dětem do šestnácti let byl totiž, kromě filmů pro děti, do biografů vstup zakázán. Bondyová se na toto téma vyjadřuje, že za doby Masarykovy republiky byl „*zákaz zákazem a respekt před zákonem veliký*“ (Bondyová, 2003, s. 21). A tudíž ona sama, narozená r. 1923, se na jiné filmy, než ty pro děti, do pražských kin nikdy nedostala. V jejích šestnácti letech byl již Židům vstup do kin zakázán.

Eva Roubíčková, rozená Mändlová se narodila v roce 1921 v Žatci v oblasti tehdejších Sudet, do židovské rodiny hovořící německy. Její tatínek byl vzdělaný muž – učil latinu a řečtinu na gymnáziu, během první světové války se stal důstojníkem rakousko-uherské armády. Maminka hospodařila doma. V sedmnácti letech se Eva zasnoubila s o jedenáct let starším Richardem Roubíčkem, taktéž židovské národnosti. Richard ještě v roce 1938 emigruje do Británie, Eva za ním bohužel odjet nemůže, Británie ji nepřijme, protože jí ještě nebylo 18. I když od manžela nedostává žádné zprávy, zůstává mu téměř po celý pobyt v Terezíně – tzn. do roku 1945 – věrná. Eva v Terezíně tráví téměř pět let, není zařazena do žádného z hluboce

obávaných transportů na východ. Eva se jeví jako energická, praktická dívka, která jednoduše nepodléhá emocím – jak již může napovídat první věta deníku: „*Dopoledne doma, odpoledne na nákupech, půl hodiny po návratu volá teta Elsa, že jsme v příštím transportu.*“ (Roubíčková, 2009, s. 16). Po přečtení této věty se můžeme domnívat, že Eva zařazení do terezínského transportu nevnímá o nic důležitější než odpolední nákupy. (Na druhou stranu, Židé netušili, co je v ghettu čeká.)

Evelina Merová pochází z bohaté pražské rodiny. Tatínka popisuje jako velmi schopného a pracovitého muže, který si ale, alespoň v jejích vzpomínkách, uchoval laskavost a stálou dobrou náladu. Stal se spoluvlastníkem firmy na zpracování koňských žíní. Maminka Němka pečuje o domácnost, stará se o rodinu, hraje na klavír a krátí si chvíle ručními pracemi a tehdy populární hrou bridž. Mimo němčiny plynně hovoří francouzsky a anglicky. Evelininy rodiče mají mnoho přátel a žijí společenským životem. Maminka pochází z bohaté rodiny – její rodiče vlastní velkoobchod s drogistickým zbožím, koupili mimo jiné dva činžovní domy, ale Evelina uvádí, že i tak její prarodiče žili skromným životem, aby svým třem dcerám mohli dopřát slušné věno (Merová, 2009, s. 12-13).

Evelina dostává hudební vzdělání, začíná hrát na, v té době moderní, akordeon. K tomuto nástroji se váže Evelinina první zkušenost se žlutou židovskou hvězdou. Stejně jako Roubíček, hlavní postava Weilova díla *Život s hvězdou*, se cítila ponížená, když s ní kráčela po ulici na hodinu a domnívala se, že se na ni upírají oči všech kolemjdoucích. Weil píše, že se Roubíček, dle svého názoru, stává jakousi skvrnou na zažitém pořádku, připadá mu, že se od něj lidé odvracejí, cítí se úplně sám uprostřed ostatních lidí, ke kterým už nepatří. Na ulici na něj cizí chlapec křičí „*Nazdar, šerife!*“, čemuž se všichni, včetně nositele hvězdy smějí. Říká: „*věděli, že se nesmějí mně, smál jsem se také, byla to zábavná věc, chodit s takovým odznakem, byla to maškaráda.*“ (Weil, 1967, s. 35).

V deníku Evy Rodenové se také převážně dočítáme o každodenních aktivitách židovské dívky v Praze během německé okupace. Eva hovoří o tanečních a šatech, o chlapcích nebo nám přibližuje školní vyučování. Učitelku oslovuje francouzským *Madame*, pravděpodobně z toho důvodu, že navštěvuje jazykové gymnázium. Z pedagogického hlediska mě zaujala aktivita, o které se v deníku hovoří, a to popsat ideální školu. Taktéž učitelka překvapivě každou z dívek přede všemi charakterizuje. Snahu rodičů o co nejlepší vzdělání své dcery vidíme ve rozhovoru, který poskytla USC Shoah Foundation, hovoří zde o dvou lekcích francouzštiny a němčiny denně, které absolvovala poté, co přišla ze školy (USC Shoah Foundation, 2012).

Ruth Bondyová hovoří o své výchově takto: „*Cílem (matčiny) výchovy bylo připravit mě na život, to znamená na práci, svatbu, vedení domácnosti a děti.*“ (Bondyová, 2003, s. 75). Rodiče měli pro svou dceru připravenou budoucnost a i přes naléhání učitele ji na gymnázium neposlali. Důvodem byla především nepříliš dobrá finanční situace rodiny. Dívka si tedy měla především hledět domácnosti.

Po první světové válce byly na Německo, jako na původce konfliktu, uvaleny vysoké sankce, které zdevastovaly ekonomiku státu. Celková špatná situace, spojená z územními změnami a ztrátami, se stala jedním z hlavních faktorů pro vysokou nespokojenost Němců, od níž už byl jen krok ke zvolení extrémně pravicového politika za kancléře. Robert S. Wistrich píše: „*Hitlerův nástup k moci by nebyl možný bez jatek první světové války, bez traumatické porážky Německa, které utrpělo následkem přijetí Versaillské smlouvy. Konečně se na něm podílela i ekonomická krize Výmarské republiky.*“ (Robert S. Wistrich, 2008, s. 16).

Nejvýraznějšími tématy Adolfa Hitlera byl nacionalismus a antisemitismus, o kterých více hovoříme v kapitole Koncentrační tábory. Hitler vnímal Němce jako vyvolený národ, který je nadřazený všem ostatním. Bauman je toho názoru, že „*holocaust byl jedinečným setkáním starých napětí, která modernita ignorovala, bagatelizovala či neuměla řešit, s mocnými nástroji racionálního a efektivního jednání, jež zrodil moderní vývoj sám.*“ (Bauman, 2003, s. 15).

Dne 15. března 1939 byl po vpádu německých vojsk na zbývajícím území Československého státu, vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Po šesti měsících byly v Norimberku přijaty zákony, tzv. „norimberské“, které platily na celém říšském území, tedy i v Protektorátě. Zde najdeme také zákon na ochranu německé krve a německé cti. Ten zakazoval manželské svazky mezi Židy a mimo jiné zde byla stanovena definice „Žida“. Nejednalo se totiž pouze o jedince praktikující judaismus; S. Balík uvádí, že v norimberských zákonech byl za „Žida“ považován jedinec, jehož alespoň tři prarodiče byly plně židovské rasy, tzn., praktikovali židovské náboženství. Případně měl jedinec pouze dva prarodiče Židy, ale k tomu praktikoval židovské náboženství, byl ve svazku s židovskou ženou/mužem nebo pocházel z mimomanželského svazku se Židem. Židovským míšence pak byl vnímán ten, jehož alespoň jeden prarodič, který byl plně židovské rasy. (Balík, S. a kol., 1998).

Jak jsme již zmiňovali, za Židy byli považováni osoby, které v sobě měly i jen určitou část židovské krve. Fantlová hovoří o Židech ve svém městě jako o Češích, kteří se od ostatních neliší ani jídlom ani oblečením, říká, že také cvičili v Sokole, chodili do stejných škol jako ostatní Češi. Nepřipadají si ani podřadní ani nadřazení. Také ostatní lidé se k nim chovali

jako sobě rovným.⁴ Jediné, co je odlišovalo, bylo dodržování židovských svátků.⁵ Prvním z nich byl Pesach (okolo Velikonoc) a druhý Jom Kipur – Den Smíření, slavený na podzim. Zdeňka se vyjadřuje, že dědeček svátky pečlivě dodržuje, tatínek je ctí pravděpodobně z úcty ke svému otci, pro maminku jsou spíše společenská událost. To znamená, že se náboženská horlivost na českém území s každou generací snižovala, ve většině rodin dívek, o kterých se zmiňujeme, je tomu obdobně. Sama Zdeňka se kromě vzrušení z události na svátky příliš netěší, nelíbí se jí, že ji vyčleňují ze společnosti. Ve slavnostní dny totiž židovské děti nesměly do školy a musely se svátečně obléci, což je odlišovalo od ostatních (Fantlová, 1996, s. 37-39).

Eva Roden, v rozhovoru pro USC Shoah Foundation, uvádí, že i když matka dodržovala nejdůležitější židovské tradice a příležitostně navštěvovala synagogu, byla to pro ni spíše společenská událost. Eva se vždycky vnímala jako Češka a „bytí“ Židovkou pro ni nebylo vůbec důležité, ostatní děti ji nepovažovaly za méněcennou nebo odlišnou, ani ona sama se tak necítila. (USC Shoah Foundation, 2012).

Bondyová se vyjadřuje, že její matka, i když židovského původu, dokonce pocítovala k Židům nevraživost, „opakovaně říkala, peníze jsou pro ně to hlavní“ kvůli těžké finanční situaci rodiny, „svého času zřejmě musela od bohatších příbuzných zkousnout nejedno ponížení.“ (Bondyová, 2003, s. 75).

Evelina Merová jako dítě dochází na hodiny náboženství, ale také uvádí, že běžný život judaismem nijak prostoupen nebyl. Rodiče ji vedli k víře v řád a rozum, píše, že všechno v jejich životech bylo rozumné, např. by se prý nikdy nepřiznala ke svým strachům, ani matce ne (Merová, 2009, s.14).

Když Merová vzpomíná na své dětství, vytane jí na mysli pocit bezpečí, který mnoho let potom nepocítovala. I Fantlová popisuje domov jako místo s pevnou půdou pod nohama, jistotou,

⁴ V kultovním filmu Šoa od režiséra Clauda Lanzmanna je mimo jiné zachyceno vnímání Židů Poláky. Město Grabow, bývalo před válkou osídleno židovskými obchodníky a řemeslníky. Poláci zde viděli Židy jako ty bohaté, kterým musí sloužit, kteří společně s Němci vlastnili veškerý kapitál. Polské ženy si stěžují, že jim za krásnými Židovkami, které díky dostatku peněz nepracovaly, chodí manželé. Židé také vlastní všechny domy v centru města. Všichni nynější obyvatelé Grabowa hovořící ve filmu se shodují na tom, že by před válkou ocenili, kdyby Židé město opustili. Poláci se ale obecně dají slyšet, že odvlčení židovských spoluobčanů bylo tragické a že by jim podobný osud nepřáli. Někteří dokonce na konkrétní židovské přátel se smutkem vzpomínají. Nejspokojenější by prý byli, kdyby se tito neoblíbení sousedé sami rozhodli odejít do Izraele (OnMik, 2016).

⁵ Holý uvádí, že podobnou situaci lze pozorovat i na Slovensku: „Před rokem 1938 byl antisemitismus na Slovensku jen okrajovým jevem.“ (Holý, 2011, s. 45). Antisemitismus zde sílí, podobně jako v Německu, s vlnou nacionalismu. Povzbudivé je však zjištění, že vypravování transportů do vyhlazovacích táborů je na nátlak veřejnosti na podzim roku 1942 ukončeno (Holý, 2011, s. 45).

a řádem. Uvádí, že na svatbě rodičů novomanželům oddávající rabín řekl, že štěstí najdou jenom doma (Fantlová, 1996, s. 22).

Součástí norimberských zákonů byl také zákaz pro židovské děti chodit do klasických škol. Otec Eveliny Merové svou dceru prozítelně včas zapisuje do pražské židovské školy. Z důvodu velkého množství dětí se ve škole učí na směny. Evelina se zde setkává například s Arjem Edelsteinem – synem prvního terezínského staršího. Protože je také Židům omezen prostor, kde se mohou pohybovat, děti si chodí hrát na židovský hřbitov, o prázdninách a víkendech pak jezdí na hřiště Hagibor ve Strašnicích (Merová, 2009, s. 23).

V Plzni tvoří židovští učitelé pro děti takzvané „kroužky“, které se denně schází u někoho z žáků doma. V deníku Kohnové se dočteme o velké snaze učitelů naučit žáky co nejvíc. Zdeněk Susa v poznámce vydavatele uvádí, že učitelé dělali vše pro to, aby se výuka v budoucnu, až se změní situace, dětem počítala jako řádná školní docházka (Susa. In Kohnová, 2006, s. 200). Obdivuhodné je, že učitelé pro děti organizují také mimoškolní aktivity i o víkendech a všelijak se snaží, aby děti vedly co možná normální a bezstarostný život. Kohnová si do deníku často zapíše, že aktivita, kterou prováděli s učiteli nebo jen s ostatními dětmi, byla „fajn“, „že měli hezké odpoledne“.

Odříznutí od českých přátel ze školy způsobuje, že v zápiscích Evy Rodenové můžeme vidět myšlenkový postup od váhavé věřící k vášnivému sionistce. Nejprve se Eva zamýšlí nad tím, jestli je vůbec věřící – je přesvědčená, že Bůh jistě existuje a říká, že by byla šťastná, kdyby v něj slepě věřila. Říká, že v budoucnu bude pravděpodobně žít v Palestině (Rodenová, 2009, s. 44). Toto přehodnocení náboženského vyznání způsobuje skupina, židovské hnutí *El-Al*, ve které se nuceně ocitá, protože do ostatních organizací nemá povolen přístup. Mladí Židé se pro ni stali bezpečnou skupinou, kde si dokonce našla přítele. I když jsou veškerá hnutí mládeže rozpuštěna, jejich *kvuca* (hebrejsky skupina) se schází dál a Eva nyní vidí smysl života v tvoření Palestiny (Rodenová, 2009, s. 60, 77). Eva ve svém rozhovoru říká, že se v tomto židovském turistickém spolku schází děti ze samých „dobrých pražských židovských rodin“, nachází zde tedy možnost organizovat i kulturně literární setkání. (Rodenová, 2009, s. 45, 61, 72).

V deníku Věry Kohnové jsme svědky sestěhování židovských rodin a vidíme tuto událost, která byla pro dospělé jistě traumatizující, z dětské perspektivy. Věra si například užívá, když může ve vyprázdněných místnostech dělat kotrmelce.

Zážitky 25. prosince hodnotí těmito slovy: „*Dnes byl úžasnej den. Odpoledne jsme byli všichni u nás. (...) Maminka nám udělala kakao a dala nám vánočky. Nejdřív jsme hráli, Emil a já*

na harmoniky. Pak přišel Pepík Sabatů. Hráli jsme na mrkanou. Bylo to hrozně hezký.“ (Kohlová, 2006, s.158).

Slavení Silvestra bylo podle Věry Kohnové „*hrozně hezký a veselý*“ (Kohlová, 2006, s. 170). Vidíme, že pro dívku byla klíčová společnost, denně se vídá s kamarádkami, popisuje legraci, kterou zažívá při vyučování a nebýt tíživé situace, kterou by čtenář neznalý historického kontextu možná mohl přehlédnout, bychom mohli dospět k názoru, že byla Věra šťastnou dívkou s běžnými starostmi.

Od začátku jejího deníku se dočítáme, že židovská obec využívá děti při registraci a organizaci Židů. Děti si z toho ve většině případů nic nedělají, je to pro ně další dobrodružství, nevědí, co obsahují zprávy, které rozdávají, a jaké důsledky budou mít. Můžeme se dočíst o reakci Židů, kterým „lístky“ doručuje: „*U prvních dvou rodin na mně byli dost přívětiví, ale pak – div mě nevyhodili.*“ (Kohnová, 2006, s. 48). V deníku také najdeme zápisek: „*Dnes jsem byla víc na obci a na rabinátě než doma. Od zítřka totiž budou nosit všichni Židé odznaky. Na obci s tím měli velkou práci, a proto my, děti, jsme jim musely pomáhat.*“ (tamtéž, s. 64). Věra tuto skutečnost nevnímá negativně, jedná se o prosté konstatování faktu a jediné, co pro ni bylo důležité, bylo, že musela pracovat. Ze zápisu o stěhování židovských nájemníků do domu (pravděpodobně se jednalo o sestěhování několika rodin, protože židovské byty byly zabírány gestapem) je zřetelné, že jsou dospělí nervózní – Věra se vyjadřuje, že si vysloužila několik pohlavků, i když se snažila pomáhat (tamtéž, s. 68).

V textu je zmiňováno, že celá židovská komunita je plně zaměstnána organizací na židovské obci, z toho důvodu také děti chodí do školy stále méně. V textu dokonce nalezneme zmínku o židovské sociální péči, která děti vysílá do města prosit o nepoužívané šatstvo pro chudé Židy. Věra Kohnová si tyto aktivity užívá, vnímá je jako dobrodružství, 8. ledna 1942 ještě píše, že hrála na rabinátě ping-pong a měla se dobře (tamtéž, s. 186).

Z textu jsou zmiňovány znepokojivé události, které kulminují při loučení se s deníčkem slovy: „*Už jsme tu jenom zítra a pozítří a pak – kdo ví, co bude pak. Dneska už odjel první transport ze Sokolovny. Popozítří nastoupíme my na jeho místo.*“ (tamtéž, s. 196).

I když bychom se ze zápisů mohli domnívat, že si svůj život, obklopená přáteli a rodinou, docela užívá, na poslední stránce se dočítáme: „*Nezažila jsem sice ten půl roku mnoho hezkého, ale jak ráda bych tak zůstala.*“ (tamtéž, s. 196).

Zlomový okamžik, kdy definitivně přestává situaci vnímat pozitivně, je 11. ledna 1942, píše: „*Maminka pláče pořád a je tak hrozně smutná a vše vidí černě. Já pláču s maminkou, protože je mi jí líto.*“ (tamtéž, s. 192). Dívka se nebojí o svůj osud, je spíše vyvedená z míry reakcí matky, autority. Jako další důvod ke smutku uvádí, že se jedná se o poslední neděli, kdy je rodina doma. Z Terezína odjela transportem „na východ“ 11.3.1942.

Na rodinu Evelyny Merové doléhají změny roku 1940, kdy se rodina musí stěhovat do bytu, kde ve čtyřech pokojích žijí čtyři rodiny. Evelina na rozdíl od Věry vnímá atmosféru strachu, stísněnosti či starosti rodičů o budoucnost. Zažívá svou první bolestnou ztrátu, když je Židům zakázáno vlastnit domácí zvířata a ona musí odevzdat svého kanárka (Merová, 2009, s. 20).

Eveliny se velmi dotkla již událost na konci září 1938, když dospělí v noci poslouchali rádio, kde se oznamovala všeobecná mobilizace. Holčičky se, dle jejích slov, zmocnila taková úzkost, že se rodiče domnívali, že náhle onemocněla.

Evelinina o deset let starší sestra Elisabeth se v roce 1939 chce vdát a odjet se svým mužem do Palestiny, rodiče jim svatbu dovolují, ale od emigrace je zrazují, nevěří, že by se mohlo stát něco zlého. Mají za to, stejně jako většina pražských Židů, že Němci jsou národ Goetheho, jemný národ básníků, kteří jsou na tak vysoké kulturní úrovni, že nemají za potřebí někomu ubližovat.

Rodenová v deníku popisuje každodenní situaci, kdy celá rodina sedí doma a nudí se. Židům byly totiž po zavedení norimberských zákonů zakázány téměř veškeré činnosti, včetně chození do zaměstnání. Taktéž jim nebyl povolen vstup do naprosté většiny společných budov (Lukešová. I: Rodenová, 2009, s. 85). Otec a stýc tedy tráví čas čtením novin, nemají ale dostatek informací, aby dění kolem sebe rozuměli. Jak se vyjadřuje Eva Roubíčková ve svém Terezínském deníku, je tato nevědomost úspěšnou zbraní k zachování si zdravého rozumu (Roubíčková, 2009, s. 20). Matka se podle Rodenové příliš lituje, pojmenovává nedostatky a tíživost doby a vidí vše až příliš negativně. Proto otcí i své dceři stále něco vyčítá (Rodenová, 2009, s. 67).⁶

⁶ V rozhovoru s USC Shoah Foundation Rodenová uvádí, že byla její matka vězněna nacisty. Během té doby se z krásné dámy stala bělovlasá stařena. I to má nesporně vliv na její negativní pohled na situaci, ve které se rodina nachází. (USC Shoah Foundation, 2012).

4 KONCENTRAČNÍ TÁBORY

„Osvětím znamená smrt, totální absolutní smrt – smrt člověka, smrt všech lidí, smrt jazyka a fantazie, smrt ducha a doby. Jen ten, kdo přežil, ví.“ říká Ellie Weisel. (Bettelheim, 1980, s. 108, cit. podle Sofsky, 2009, s. 20).

Adolf Hitler ve své knize Mein Kampf věnuje celou kapitolu tématu národ a rasa. Začíná pozvolna procházkou v přírodě, na které popisuje, jak sama příroda rozdělila zvířata do skupin, které se mezi sebou nekříží, protože je každé na jiné úrovni. Je toho názoru, že silnější je určen k panování nad slabším a kdokoliv, kdo by toto tvrzení popíral, je slaboch a omezenec, protože popírá zákony přírody.

Hitler je toho názoru, že největší protiklad k Árijci tvoří Žid. Kritizuje židovský pud sebezáchovy, který vede k tomu, že přežívá veškeré pogromy, které na tento národ byly vedeny. Tím ale zároveň popírá fakt, že silnější vítězí a neoceňuje sílu, kterou do přežití tento národ dává. Germáni proti tomu žijí pro budoucí slávu, pro kterou je ale nutné sebeobětování.

Dále barvitě popisuje, jakými způsoby se snaží Žid zničit nenáviděnou bílou rasu, jejíž součástí se navenek stává: *„Černovlasý židovský mladík číhá, s fanatickým výrazem v obličejí, celé dlouhé hodiny na nic netušící děvče, které chce pošpinit svou krví a uloupit ji tak jejímu národu. Všemi prostředky se snaží zničit rasové podklady podmaněného národa. Tak jak sám plánovitě kazí ženy a dívky, nezastavuje se ani nad tím, otevřít krevní závory v širším rozsahu i pro ostatní. Byli a jsou to Židé, kteří k Rýnu přivážejí ‚negry‘, pořád se stejnými postranními myšlenkami a jasným cílem. Pomocí vynucného křížení zničit jimi nenáviděnou bílou rasu, svrhnout ji z její kulturní a politické výše a stát se jejich samotným pánem.“* (Müllerová, 2007, s. 164-165).

I přesto, že pro tato sdělení neměl Hitler sebemenší důkazný materiál, v tehdejší xenofóbní společnosti jeho slova padala na úrodnou půdu nejen v Německu, ale například i u nás, stačí vzpomenout hilsneriádu. Kvůli tomu, že se Židé nachází ve všech pro Němce důležitých státech, stávají se tudíž ideálním terčem a obětním beránkem, který způsobuje všechny těžkosti, se kterými se musí Německo potýkat. Antisemitismus je podle Luisy Müllerové největší bič, kterým chce Hitler dovézt Němce k nacismu. (Müllerová, 2007, s.165-166). Hitler prohlašuje, že *„směšování krve a s tím spojený pokles rasové úrovně je jedinou příčinou vymírání starých kultur.“* Protože lidé podle Hitlera nevymírají z důvodu války, na vině je jen a pouze ztráta odolnosti z důvodu nečistoty krve (Müllerová, 2007, s.157).

„Co začalo jako teror proti politickému nepříteli, skončilo smrtí milionů lidí.“ (Sofsky, 2006, s.15). Počátky holocaustu v době, kdy se Adolf Hitler dostal k moci, můžeme popsat jako pomstu režimu, která byla vykonávána na každém, kdo s ním nesouhlasil. Ve chvíli, kdy již byli všichni protivníci zneškodněni se zde, podle Sofského, tvoří takzvaná absolutní moc, kterou tento německý sociolog popisuje jako formu vlády, která překonává všechny známé formy despotie. Vinu na tom má systematické ničení násilím, hladem a prací nebo průmyslově provozovaném usmrcování lidí (Sofsky, 2006, s. 15).

Sofsky je toho názoru, že německá veřejnost začala používat slovo „holocaust“, protože nechtěli být zodpovědni za „genocidu“. Slovo „holocaust“ se dle jeho názoru stalo vyprázdněným symbolem, jakýmsi eufemismem, který ušetří realistické zhodnocení faktů (Sofsky, 2006, s. 16).

Holocaust však v jazyce žalmistů znamená „to, co je obětováno“ nebo „obětinu strávenou ohněm“. Podle Sofského označuje až rituální mučednictví, které bylo Židy podstupováno, pokud se nechtěli vzdát svého náboženství. Toto označení nás tedy přivádí k myšlence, že Židé podstupovali náboženskou oběť (Sofsky, 2006, s.16). Mnoho Židů ale, jak jsme již zmiňovali při představování jednotlivých memoárových děl, náboženské zvyky nedodržovalo a často se ani za Židy nepovažovali. Susanne Fall na konci svých vzpomínek popisuje, jak všichni vězni terezínského ghetta nadšeně mávají vlajkami svých států (čeští Židi českou, polští polskou, atd.), jen němečtí a rakouští Židé se cítí být Židy. Pravděpodobně se nechtějí ztotožňovat s nenáviděným nepřítelem. Židé tedy nebyli zabíjeni proto, že se odmítali vzdát nějakého přesvědčení nebo náboženství, umírali jednoduše proto, že byli Židi (Sofsky, 2006, s. 17).

V Evropě bylo zřízeno mnoho koncentračních táborů. Téměř všechny dívky, jejichž díla jsme zkoumali, si prošly více než jedním z nich. Sofsky kritizuje, že v rámci snížení vážnosti situace se některé z nich označují termíny jako „pracovní“ či „pobočný“ tábor. Protože se tyto instituce často nacházely přímo „na očích“ obyvatel žijících v oné oblasti, Sofsky uvádí, že se vedoucí činitelé těchto měst snaží jednání obyvatel omluvit argumenty, že „tak zlé to tu zase nebylo.“ Všeobecně je ale známý fakt, že i v pracovních táborech vězni velmi často umírali, či byli posíláni do táborů vyhlazovacích (Sofsky, 2006, s.17).

Masové vraždy, masakry určitého národu či sociální spodiny, pogromy, s těmito pojmy se při studiu historie bohužel setkáváme nezdědkakdy. Sofsky se domnívá, že koncentrační tábory jsou však až vynálezem 20. století. Specifičnost táborů podle něj spočívá v historicky bezpříkladném

podněcování k této činnosti vládou. Dalším důvodem je průmyslově provozovaná genocida Židů, Romů a jiných nepohodlných jedinců, která z člověka udělala pouze tělo a z těla pak pouze materiál (Sofsky, 2006, s. 22).

Podle Elieho Wiesela je taková zkušenost nepředatelná, říká: „*Ti kdo tuto zkušenost neprožili, o ní nemají tušení; a ti, kdo ji prožili, nám o ní nesdělí nic nebo skoro nic, co by bylo úplné.*“ (Bettelheim, 1980, s. 108, cit. podle Sofsky, 2009, s. 20).

V koncentračních táborech bylo kromě Židů vězněno velké množství vězňů jiných národností a náboženského vyznání, kteří byli z nějakých důvodů nacistům nepohodlní. V historických a beletristických pramenech se však dočteme, že se Židy bylo zacházeno nejhůře. Adolf Hitler totiž označil Židy za nepřitele číslo jedna, kteří se snaží všemi prostředky rozvrátit árijskou společnost, jak již bylo popisováno výše. Kromě toho se hovoří o Romech, na které bylo pohlíženo s podobným despektem a kteří byli taktéž systematicky likvidováni. Jako ilustrace může posloužit úryvek z básně Věry Weislitzové, manželky Artošta Lustiga, ze sbírky Dcera Olgy a Lea, kde popisuje, jak s otcem během války, oba s židovskými hvězdami na klopách, navštěvují řeznictví. „*Na dveřích visí cedule: velká písmena, aby každý negramota viděl z blízka (...) cikánům, židům a psům je vstup zakázán.*“ (Weislitzová 2001, s.19-20, cit. podle Holý, 2011, s.54-55).

Tábory, které byly zorganizovány nacisty, Robert S. Wistrich (2008, s. 9) rozděluje na tyto skupiny.

1. Vyhlažovací

Vyhlažovací tábor měl jediný účel, a to usmrtit a zlikvidovat co nejvíce vězňů. Počítáme mezi ně např. Chełmno, Bežec, Sobibór, Auschwitz-Birkenau nebo Treblinku. Tyto tábory jsou často zmiňovány v memoárové literatuře, když se hovoří o obávaných transportech z Terezína „na východ, do Polska“. SS zde nechávala naživu jen tolik obětí, kolik bylo nutné k provozu vyhlažovacího tábora. Museli být mladí, zdraví, mohli mít nějakou speciální vlastnost, ale hlavně měli, jak zdůrazňuje Ruth Bondyová, velké štěstí.

2. Koncentrační

V koncentračních táborech byli vězni jmenovitě registrováni, opatřeni číslem, zorganizováni a zařazeni do ubikací. Často byli také nasazeni na určitou práci. Vždy byli co nejvíce odříznuti od okolního světa. Mezi koncentrační tábory řadíme Osvětim I,

Buchenwald, Dachau nebo Mauthausen. Narozdíl od táborů vyhlazovacích byly tyto objekty vybudovány téměř po celé Evropě.

3. Sběrné

Sem řadíme tábor Bergen-Belsen v severním Německu, který Eva Rodenová i Zdenka Fantlová popisují jako svou vůbec nejhorší zkušenost, kterou za období holocaustu prožily. Hlavní příčinou bylo dlouhodobé nepohřbívání mrtvých, které zapříčinilo rozšíření skvrnitého tyfu a naprostý nedostatek potravin i vody (USC Shoah Foundation, 2012). Zemřeli zde také český spisovatel a malíř Josef Čapek či Anna Franková.

4. Průchozí

Mezi průchozí tábory počítáme francouzský v Drancy nebo německý Westerborg.

5. Pracovní tábory

Do této skupiny zahrnujeme polský Plaszow či Lager Sylt na severně položeném německém ostrově.

6. Pevnostní města/ukázkové tábory

Sem řadí Robert S. Wistrich Terezín. Terezínský komplex můžeme také považovat za židovské ghetto. Další ghetta bychom za období druhé světové války našli například ve Varšavě, v Krakově či v Lodži.

4.1 Terezín

„Když jsme v koncentračním táboře zavřeli oči, viděli jsme chleba. Když jsme po válce zavřeli oči, viděli jsme koncentrák.“ (Brenner-Wonschicková, 2007, s. 268).

Terezínské ghetto se stalo jakousi přestupní stanicí pro všechny české Židy. Byli sem taktéž deportováni Židé z mnoha jiných zemí. Pevnostní město Terezín před válkou čítalo 5 - 7 000 obyvatel. V létě 1942 jich zde nalezneme 21 000 a v kritických dobách až 55 - 60 000 obyvatel, z toho 10 000 dětí (Blodig. In Roubíčková, 2009, s. 177).

Vězni byli seskupováni a posléze postupně posíláni dále „na východ“, nejčastěji do polských koncentračních a vyhlazovacích táborů. Většina vězňů se zde kvůli strachu z transportů „na východ“, snaží zůstat co nejdéle. A to i přesto, že je představa o podmínkách v koncentračních táborech velmi nejasná. Eva Roubíčková píše: *„v blocích lidé pomalu umrzávají, zejména na půdách, kde není vůbec možnost topení, přirozenou reakcí na tento stav jsou další transporty do Polska; horší než zde na půdách to v Polsku být nemůže...“* (Roubíčková, 2009, s. 72).

Oproti extrémním podmínkám Roubíčková líčí: *„máme tu každý večer kabaret, taneční večery, kavárnu a výtečnou hudbu, byty se skutečnými gauči, a to v Magdeburských kasárnách, kam denně docházím.“* (Roubíčková, 2009, s. 72). Podmínky jsou v ghettu velmi různé, všechny dívky jsou toho názoru, že pro zlepšení podmínek bylo zásadní si nalézt co nejvýhodnější zaměstnání. Roubíčková pracuje v terezínských zahradách, díky čemuž má téměř stálý přísun potravin. Fall si nachází místo v kádru, což je skupina mladých lidí nasazovaných všude, kde je potřeba. Díky tomu se stává, stejně jako Roubíčková, do určité míry chráněná před transporty do Polska.

Celou válku se v Terezíně podařilo přečkat z autorek, kterými se zabýváme, jen Evě Roubíčkové, Susanne Fall a Evelině Merové. Deník Roubíčkové popisuje každodenní život v židovském ghettu, Merová jej popisuje z pohledu dítěte. Díky memoárům Fall se můžeme blíže podívat chod ghetta z pohledu velice prominentní skupiny.

5 ZKOUMANÁ MEMOÁROVÁ LITERATURA

Diplomová práce je založena na svědectví šesti židovských dívek, které prožily část svého života v koncentračních táborech nebo v židovském ghettu Terezín. Některé texty byly napsány v době válečného konfliktu či ihned po skončení, ostatní autorky se rozhodují k napsání svých vzpomínek až po mnoha letech.

5.1 Důvody pozdního vydání

Evelina Merová vydala dílo *Opožděné vzpomínky* v roce 2009, tedy 64 let po skončení druhé světové války. Zdenka Fantlová vydává své vzpomínky v roce 1996. Ruth Bondyová se také dostává k psaní svých memoárů v pokročilém věku, *Víc štěstí než rozumu* (doslovný překlad originálního hebrejského názvu zní *Celistvé střepiny*) vydává až v roce 1997.⁷

Susanne Fall popisuje terezínské ghetto bezprostředně potom, co válka skončila, vzpomínky jsou datované 14.5.1945, šest dní poté, co bylo ghetto osvobozeno Rudou armádou. Dílo *Terezín, ráj mezi lágry* je však vydáno až v r. 2015, po smrti autorky Susanne Fall.⁸ Deníkové záznamy z terezínského ghetta Evy Roubíčkové vycházejí poprvé v USA⁹ v roce 1998, poté v Německu¹⁰ v roce 2007 a až poté roku 2009 v Česku. Taktéž deník patnáctileté Evy Rodenové z období před odchodem do Terezína a poté do dalších koncentračních táborů byl vydán v roce 2010. Nakonec i Deník Věry Kohnové se dočkává svého vydání až v roce 2006.

Můžeme se zamyslet nad tím, proč se v posledních dvou desetiletích najednou objevuje tolik publikací se vzpomínkami na dějiny, které jsou tak dávno minulé. Evelina Merová píše, že se k sepsání memoárů odhodlala s takovým odstupem, protože předtím v sobě cítila příliš mnoho emocí. Dívky, které po osvobození koncentračních táborů zůstávají z celé rodiny samy, cítí smutek, zoufalství a vykořeněnost. „*Nejprve jsem doufala, že najdu někoho z rodiny, ale poté, co jsem mluvila s přeživšími z Polska a od nich se poprvé dozvěděla o plynových komorách a vyhlazovacích táborech, jsem pochopila, že jsem na světě sama a že svou rodinu už nikdy neuvidím.*“ (Roubíčková, 2009, s. 169–170).

Tento pocit býval posilněn způsobem, kterým přeživší přijali ostatní obyvatelé. Ve většině případů Češi netuší, co se s jejich často blízkými přáteli stalo po tom, co nastoupili

⁷ S českým překladem se poprvé setkáváme v roce 2003.

⁸ Fall zemřela podle informací na internetových stránkách Revolver revue, které dílo vydalo, r. 2003.

⁹ *We're alive and life goes on*, Henry Holt and Company, New York, 1998

¹⁰ *Langsam gewöhnen wir uns an das Ghettoleben*, Konkret Literatur Verlag, Hamburg, 2007

do transportu. Zdenka Fantlová se po padesáti letech vrací do Čech a zjišťuje, že její bývalé spolužačky nemají ani po tak dlouhé době o osudu Židů konkrétní představu. Ani její generace tedy netuší, jaké hrůzy židovské obyvatelstvo potkaly. Fantlová se proto rozhodne sepsat své vzpomínky, aby její svědectví, které tvoří část historické pravdy, posloužilo jako varování, aby se již nic podobného v budoucnu nestalo (Fantlová, 1996, s. 17). Text vydala ve svých 74 letech, protože, jak říká, je jen málo takových, kdo by mohl ještě vyprávět hrůzy, jejichž světkem se stala.

Vracející se Židé se často nesečkávají s pochopením, nežádka se vracejí do svého bytu, kde již několik let žije jiná rodina, která si díky odchodu předchozích majitelů polepšila. Takový osud své matky popisuje Helena Epsteinová ve svém díle *Nalezená minulost*. Její matka po příchodu z koncentračního tábora do Prahy přebývá u přátel, připadá si, že je jim na obtíž, cítí, že si s nimi kvůli extrémním situacím, kterými si prošla, nerozumí, připadá si vykořeněná. Z všech těchto důvodů nakonec roku 1948 emigruje do Spojených států.¹¹ Bondyová se po příchodu z koncentračního tábora stěhuje do pražského bytu, z reakce domovníka usuzuje, že předchozí nájemnice, Němka, mu byla milejší než ona, Židovka (Bondyová, 2003, s. 159).

Také uvádí, kterak se jí, stejně jako Fantlové, okolí vptává, jak je možné, že zrovna ona přežila. „*Jak to, že jste zůstala naživu? Co jste musela dělat, abyste přežila? A v očích jim hraje jiskra podezření: Kápo? Prostitutka?*“ (Bondyová, 2003, s. 49). Bondyová se k těmto traumatizujícím vzpomínkám nechce denně vracet o to víc, když její odpověď na otázku, proč přežila zrovna ona, je z názvu vzpomínek patrné: měla štěstí.

Zachová se vyslovuje následovně: „*Téma pocitu viny zpracované v řadě odborných textů ukazuje, že jde o mimořádně traumatizující složitou problematiku a důvody, proč jsou pamětníci ochotni vzpomínat až po tolika letech (pokud vůbec), celkem pochopitelné. Ať již šlo o snahu uchránit před těmito zkušenostmi další generace, nebo o tendenci raději na vše zapomenout, na sklonku života řada z nich přece jen svědectví vydává.*“ (Zachová. In Kratochvil, Soukup, 2016, s. 112). I když hovoří o pocitu viny, Bondyová jej dle svých slov nepocituje. Cítí však bolest a dluh vůči těm, kteří zahynuli. (Bondyová, 2003, s. 49).

¹¹ Matka Heleny Epsteinové se ale i v USA nesečkává s příliš kladným přijetím. Epsteinová vypráví, že židovské komunity byly natolik podezřívavé, že aby dosvědčila svůj židovský původ a osud, kterým si prošla, musela ukazovat své, v Osvětimi vytetované, číslo. (KALINA, 2005)

Roubíčková se také vyjadřuje, že se desetiletí brání vydávání, protože se jedná o příliš citlivá témata a protože zde zmiňuje mnoho blízkých lidí (Roubíčková, 2009, s. 173).

Deník Věry Kohnové se dočkal vydání díky Zdeňovi Susovi, významnému představiteli českobratrské církve, kterému byl deník předán plzeňským evangelickým knězem až v roce 2005. Jako důvod vydání deníku uvedli, že i když bylo o tématu šoa již napsáno mnoho, jednotlivé osudy osob, které události zažily, osloví čtenáře mnohem více než nepředstavitelná čísla bezejmenných obětí. Merová biografii adresuje příštím generacím jako upomínku na zesnulé. Dle svých slov nechce, aby se zapomnělo.

V předmluvě deníku Evy Roubíčkové Vojtěch Blodig a Ondřej Klípa uvádějí, že si Roubíčková nebyla jistá, zda je potřeba deník vydávat, domnívá se, že vše důležité již bylo řečeno (Roubíčková, 2009, s. 7-8). Sešity deníků tedy ležely dlouhá léta bez povšimnutí, protože chtěla na Terezín zapomenout, a až ve chvíli, kdy je našli děti Roubíčkových, jej Eva se svým manželem přeložila do češtiny. (Deník je v originále napsán studentskou němčinou, navíc těsnopisem). Poté byly krátké ukázky v šedesátých letech publikovány v denním tisku a deník byl také citován v odborném tisku, nejobsáhlejší výběr z deníku nalezneme v Terezínských listech.

Viktor a Pavel Fischlovi, hovoří ústy hlavní postavy svého díla *Hodinář z uličky Zvěrokruhu* (1992) slovy: „*Jedni přežili, aby vydali svědectví. Jiní zůstali jako živé pomníky, aby připomínali, co všechno může člověk přežít. Byli i takoví, jejichž posláním byla pomsta, ale takových bylo málo.*“ (Fischl, 1990, s. 76, cit. podle Holý, s. 56).

5.2 Charakteristika zkoumaných publikací

Eva Roubíčková si deník píše každý den po dobu 6 měsíců, tuto pravidelnost jistě do určité míry způsobila výchova k pečlivosti a řádu. Tyto zápisky jsou velmi krátké, často až heslovité: „*Ve volném čase praní prádla a spousta návštěv.*“ (Roubíčková, 2009, s. 29). Poslední pravidelný zápisek datuje 17.6.1942 a je z něj patrné, proč ve zbytku deníku nacházíme zprávy jednou či dvakrát měsíčně. Píše: „*Nemáme vůbec nikdy volno, musíme být stále u zvířat, i přes poledne.*“ (Roubíčková, 2009, s. 47). Pozdější zápisky jsou mnohem delší, již ne tak heslovité, i když se stále setkáváme s kratšími, nepřilíš rozvitými větami.

Eva Rodenová k deníku spíše než k prostému dennímu zaznamenávání událostí, nejspíše ze zvyku, který vidíme u Roubíčkové, přistupuje jako k uměleckému dílu. Rodenová

je intelektuálka, Eviným snem je umět hovořit šesti jazyky – jedním z nich má být i ivrit. Najdeme zápisky, kde se zamýšlí, co je motivací bytí, ráda debatuje s přáteli a filosofuje, není si však jistá, zda její sečtěllost a nabyté vědomosti někdo ocení (Rodenová, s. 25, 36).

Obdiv k literatuře a umění můžeme pozorovat i ve stylu, jakým je deník Rodenové psán. Vedle jednoduchých popisných vět zde vidíme líčení počasí, svého vztahu k rodičům, nacházíme zde věty zvolací, řečnické figury atd. Pro ilustraci uvádím ukázkou z 25.2.1945: „*Hnědé hrudky, místy zasněžené, by přímo lákaly, aby si člověk klekl a hledal holýma rukama, hledal ty malé něžné kvítečky, sněženky. První sněženku v ruce vrátit se zpět k lesu – po nebi se honí mraky, roztržené na koncích; je jich mnoho – chtěla bych je někdy spočítat, ty bílé obláčky, které jen tu a tam ukazují oblohu, tak čistou a čistě modrou – jako by chtěly říci: „Čekejte ještě chvíli, lidičky, a budete mít to nebe, z jehož modři se vám hlava točí.““ (Rodenová, 2009, s. 31).*

Vedle vlastních výtvorů nalzáme také několik výstřížků z novin, fotografií či opisy básní, některé i v originále např. V. Hugo či R. Kipling.

Eva Roubíčková působí ze stránek deníku povětšinou pozitivně, můžeme si všimnout, že je pro ni důležitá společnost, kamarádství, často zmiňuje, koho šly s maminkou navštívit, komu poslala nějaké jídlo atd. Je zcela patrné, jak moc zásadní pro ni téma jídlo je. Roubíčková tuto skutečnost ještě podtrhuje sdělením: „*Fanny a já jsme známé jako dvě nejhladovější duše celého transportu.*“ (Roubíčková, 2009, s. 26), z čehož vyplývá, že tyto dvě dívky potřebovaly jídla ještě více, než bylo obvyklé. Přiděly potraviny byly v Terezíně nedostatečné, není tedy s podivem, že téměř na každé straně deníku nalzáme nějakou zmínku o jídle. Ať jde o „šlojzování“, tj. kradení, např. z kuchyně nebo z terezínských zahrad, kde Eva pracovala, o „gumování menážních lístků“, aby vězeň dostal o přiděl navíc, o konstatování, že při menážní službě dostávají větší porce, nebo prosté jmenování, co přes den snědla.

Eva se při práci na pozemcích, mimo objekt Terezína, seznamuje s árijským Čechem Karlem Košvancem, který jí všemožně pomáhá, bohužel se kvůli potravinám od něj dostává na několik dní do vězení, a když se jí při výslechu ptají, od koho potraviny má, udává jméno svého nejlepšího přítele, který je kvůli tomu poslán transportem do Treblinky, kde umírá.

Na podzim roku 1941 odjíždějí první židovské transporty do Polska a Pobaltí. Terezín, se svou polohou šedesáti kilometrů od Prahy, se vedle těchto cest jeví jako vytoužené místo. V prosinci sem odjíždí za svým milým sestru Evelyn Merové. Zbytek rodiny dostává předvolání nedlouho potom. 28.6.1942 odjíždějí transportem AA1. Evelina je velmi smutná, že musí všechny opustit, ale kvůli své výchově a povaze se stydí plakat. Zajímavým momentem je setkání s velmi

obávaným učitelem matematiky ve Veletržním paláci. Evelinou otřese, že i tento člověk, který vždy působil tak mocně a nezranitelně, je v nacistických rukou stejně bezmocný jako ona.

Velkým tématem deníku Evy Rodenové je samota a stesk po rodičích. Rodiče Rodenové jsou zavřeni, pravděpodobně je drží gestapo, je ale také možné, že je otec jen v nemocnici, moc bližších informací v deníku nenajdeme. Zjišťujeme jen, že na otce jednou Eva čeká před Perlovkou, v dalším zápisku píše, že se tatínek musí vrátit do podzemí. Rodiče jí velmi chybí – píše, že k Vánocům dostane několik dárků, ale že jediné, co by si doopravdy přála, je mít zpět otce i matku (Rodenová, 2009, s. 24). Z deníku je jasně patrné, že otce miluje, velmi jej lituje a někdy o něm hovoří spíše jako o dítěti: „*Můj malý, sladký táta.*“ (Rodenová, 2009, s. 51). O propuštění matky se nijak výrazně nezmiňuje, ale skutečnost, že mají otce znovu doma, je pro Evu velmi důležitá. Dočítáme se, že byl otec zavřený 5 měsíců.

Zápisky v deníku končí 20. prosince 1940, téměř celý půlrok před odchodem rodiny do Terezína. Lukešová v doslovu vyjadřuje názor, že důvodem byla skončená školní docházka a s tím spojená práce, nejprve v židovských jeslích, později v židovské mateřské školce. Z toho důvodu, míní Lukešová, neměla Eva na psaní ani čas ani chuť. Volný čas také tráví prožíváním šťastné lásky (Lukešová: in Rodenová, s.84).

Evelinu Merovou tragické události, jejichž svědkem se stala, poznamenaly na celý život. Dle svých slov i po těch šedesáti letech např. nemá ráda uniformy či štěkající psy a cítí velký soucit s hladovějícími. Téměř všechny autorky se v nějakém smyslu zmiňují o tom, že v životě po koncentračním táboře zachází mnohem šetrněji s jídlem a více si uvědomují jeho důležitost. O této skutečnosti hovoří i má babička, jejíž dědeček si prošel mauthausenským koncentračním táborem, vypráví, že po příchodu jedl výrazně více než předtím, protože se nikdy nemohl docela nasytit. Totéž dokazuje mnoho rozhovorů s Arnoštem Lustigem, setkala jsem se s ním osobně na školní besedě, kde vyprávěl o potřebě jíst i po tolika letech stejné množství jídla jako lidé dva. Je toho názoru, že „*Osvětím ze sebe nikdo nedostane.*“ (Štráfeldová, 2007)

6 TÉMA PŘEŽITÍ

„*Morálka, národní soudržnost, vlastenectví a ideály svobody, spravedlnosti a lidské důstojnosti sklouzly v téhle válce z člověka jako zteřené hadry. Jakého zločinu by člověk nebyl schopen, jen aby se zachránil? (...) Morálka se mění jako móda.*“ To jsou slova Tadeusze Borowského, polského spisovatele a básníka ukrajinského původu, který přežil pobyt v několika koncentračních táborech (Borowski, 1976, s.168, cit. podle Todorov, 2000, s. 37-38). V roce 1951 však spáchal sebevraždu. Další přeživší Primo Levi, který si zvolil stejný osud, píše: „*Morálka není vrozená, každý je zoufale a strašně sám, a tudíž boj je neúprosný.*“ (Levi, 1987, s. 115-120, cit. podle Todorov, 2000, s. 38).

Vězni se denně rozhodovali, zdali jednat na základě pudů, základních instinktů, které nám pomáhají přežít, jakmile se dostaneme do obtížné situace, nebo zdali se chovat podle svého morálního přesvědčení, tedy tak zvané lidskosti.

Nacházíme zde tedy dva druhy chování:

1. Nejdůležitější je v tuto chvíli zachování mého vlastního života.
2. V tuto chvíli existuje něco důležitějšího než můj vlastní život. Například život mně blízké osoby (Todorov, 2000, s. 46).

Jedinec v ten okamžik ustoupil od řešení problému pouze svým momentálním pohodlím, vítězstvím, nejednal podle svého pudu sebezáchovy, ale choval se podle svého přesvědčení, s láskou k bližnímu.

Jorge Semprun, španělský spisovatel, míní: „*Tábory jsou mezní situace, v nichž se vytváří s větší příkrostití rozdíl mezi lidmi a těmi druhými.*“ (Semprun, 1963, s. 72, cit. podle Todorov, 2000, s. 49).

Příklady obého nalezneme téměř ve všech vzpomínkových dílech. Obojí tzn., jak zákony džungle, tak spolupráce a milosrdenství, pomohlo mnoha lidem přežít.

Diplomová práce si dává za cíl popsat aspekty, které dívkám pomohly přežít v terezínském ghettu a koncentračních táborech. Aspekty jsme vybraly z memoárové literatury, které jsou zdrojem diplomové práce. Jednotlivé aspekty jsme rozdělili do dvou skupin: *Boj o přežití* a *Pomoc bližnímu*. V první podkapitole *Boj o přežití* uvádíme ty podmínky, které považujeme za výhody individualistické, tzn. ty, které vedly k přežití konkrétního jedince. Například sem zařazujeme *Speciální schopnosti*, které mohly vést například k tomu, že byl konkrétní

vězeň oblíben členy SS. Ti jej pak pro vlastní potěšení udržovali při životě. Chtěli bychom upozornit, že i když tato kritéria uvádíme v kapitole individualistické, nechceme paušalizovat jejich dopad, tzn., za speciální schopnost Evy Roubíčkové jsme označili sociální inteligenci, která vedla nejen k tomu, že se lehce skamarádila, a tudíž se v ghettu cítila lépe a měla lepší podmínky, ale také k příjemnějšímu životu jejích přátel.

S tím souvisí protekce, kterou považujeme za další důležitý aspekt, jenž mohl například pomoci k ochraně před zařazením do transportu z Terezína na východ. Protekce nemusela mít za následek přežití jen osoby, které se týkala, mohla pomoci dalším lidem.

Totéž platí o skupině druhé; do podkapitoly *Pomoc bližnímu* řadíme například aspekt *Spolupráce a společenství*. I když vězeň pomohl druhému, často si byl vědom, že může očekávat pomoc nazpět. Eva Rodenová se vyjadřuje, že bez Ruth Bondyové, se kterou se denně podporovaly jak psychicky tak i fyzicky, by ani jedna z nich extrémní podmínky tábora Belsen nepřežila. Pro obě bylo toto přátelství zásadní. (USC Shoah Foundation, 2012). Jediný aspekt, který ponecháváme mimo toto zařazení je *Prvotní nevědomost*.

Jeden z nejcitovanějších psychologů 20. století Abraham H. Maslow hovoří o dvou druzích motivace veškerého našeho jednání, které je založeno na naplňování našich potřeb. Naplnění potřeb činí jedince spokojenějšího a psychicky odolnějšího proti nepříznivým podmínkám. Jedinec je motivován nejprve uspokojit nižší potřeby naplnit nedostatkové. Ve chvíli, kdy je v těchto aspektech potřeba naplněna, snaží se o uspokojení vyšších potřeb. Podle toho, které potřeby se jedinec snaží uspokojit, tak vnímá skutečnost. Ten, kdo nemá hlad a necítí se ohrožen, vidí své okolí zřetelněji a může se soustředit i na své okolí. Vyššími motivy jsou podle Maslowa projev lásky, spravedlnosti, laskavosti, vnímání krásy, sebeúcta apod.

Tato teorie nám může pomoci pochopit jednání dívek a ostatních vězňů, osvětluje nám, jak je možné, že se vězni vrhají na polévku, která je určeno pro všechny, a snaží se uzmout celou nádobu pro sebe. Jasně totiž vidíme, že potřeba nasycenosti je mnohem nižší, a je nutné ji uspokojit dříve než potřebu spravedlnosti a lásky k ostatním.

Na druhou stranu je důležité uvést, že teorie neplatí ve všech situacích. I když vězni většinu času nemají uspokojenou základní potřebu dostatku potravin, často je jim zima a cítí permanentní ohrožení života, je jejich jednání motivováno vyššími potřebami. Ke svým blízkým se chovají s láskou, pomáhají si, věnují si navzájem čas a péči, vytváří například program pro děti a dokonce, pokud mají možnost, si užívají kulturu – chodí do divadla, na koncerty, atd. (Bařtipánová, 2014).

6.1 PRVOTNÍ NEVĚDOMOST

Židé ani ostatní čeští obyvatelé netušili, jaké plány nacisté pro Židy vymysleli. Němci věděli, že musí projekt *konečná otázka* udržet v tajnosti. Snažili se proto před světem působit, že například Terezín je město, jež vůdce Židům daroval, ve kterém si žijí téměř nad poměry a je s nimi zacházeno s úzkostnou péčí. Svědčí o tom např. i propagandistický film *Theresienstadt. Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet*.¹² V červnu 1944 se do Terezína vypravila tříčlenná návštěva Červeného kříže s úmyslem vidět podmínky, ve kterých jsou drženi Židé z celé Evropy (Holý, 2011, s. 57).

Jednalo se samozřejmě o dokonale naplánovanou návštěvu, která ukazovala jen tu část ghetta, kterou nacisté ukazovat chtěli a předem vše připravili. Roubíčková se o této návštěvě zmiňuje takto: „*V poledne jsme museli všichni vyrukovat, pěkně oblečení, s motykami a hráběmi, veselým zpěvem, všichni na žebříňáku. Cestou jsme se setkali s komisí, která sestávala z přibližně deseti mužů. (...) To vše je tak ohavné divadlo!*“ (Roubíčková, 2009, s. 147).

Vyhlazovací tábory byly většinou drženy v úplné tajnosti a schovány v lesích. V koncentračních táborech nacisté mystifikovali veřejnost sděleními, že jsou Židé „seskupováni pouze aby svou prací podporovali Říši“.

Dívky zmiňují, jak bylo důležité, že vězni nebyli předem informováni o tom, co je čeká. Roubíčková jen s malou nadsázkou uvádí, že kdyby Židé věděli, čím budou muset projít, zešíleli by: „*Díky Bohu, že tomu nerozumíme, jinak bychom se snad zbláznili.*“ (Roubíčková, 2009, s. 20). Je zřejmé, že celková nálada by byla o mnoho horší. Fantlová hovoří o tom, že v Terezíně se dají zaslechnout slova jako Auswitz či Birkenau, ale nic bližšího nikdo neví, vězni se jen dohadují (Fantlová, 1996, s. 151). Také Susanne Fall ve chvíli, kdy věří, že bude poslána transportem na východ, pociťuje úzkost. Říká, že nedokáže přesně pojmenovat, proč a čeho se tak bojí, ale je to podle ní poprvé, co zapomíná na své mládí, zdraví a pevnou vůli, která jí pomohla celý pobyt v Terezíně v pořádku přestát. (Fall, 2015, s. 56).

¹² Film můžeme shlédnout i online na youtube.com.

6.2 BOJ O PŘEŽITÍ

Thomas Hobbes, britský filozof 17. století, zastává názor, který líčí ve svém *Leviathanovi*, že pokud nejsou člověku dány zákony, které dodržuje, protože se bojí případných následků, kdyby tak nečinil, bude se chovat v běžné situaci podle své přirozenosti. Křesťanské zákony jsou tedy v přímém rozporu s lidskou přirozeností. Lidská přirozenost je potom plná negativních vlastností jako touhy po moci, pomsty, pýchy, atd. Pokud nejsou zákony podepřeny mocí, dají se jednoduše obejít (Hobbes, 1941, s. 67).

V podkapitole *Boj o život* popisujeme aspekty, které vedly k přežití konkrétního člověka jako jedince. Tedy bez toho, aby myslel na ostatní. Řadíme sem mj. věk, zdraví, speciální schopnosti, protekce, přesvědčení či přízpusobení se.

Hobbes se věnuje chování lidí v běžné situaci, je toho názoru, že bez silné autority, která lidem stanoví pravidla, která budou muset dodržovat, společně v míru žít nikdy nebudou. V koncentračních táborech pevně vládla autorita, pravidla byla jasně daná, jejich cílem ale nebylo všeobecné blaho a mír mezi vězni. Často tomu bylo naopak, vedením skupin byli často pověřováni vězni, kteří byli známí svou brutalitou. Soupeření bylo na denním pořádku, jak je popsáno níže, na těchto místech platily zákony džungle. Zda je dobro celku shodné s dobrem jedince, se taktéž zamýšlíme na dalších stránkách, byla to jedna z morálních otázek. Jisté ale je, že v memoárové literatuře týkající se koncentračních táborů nalézáme mnoho zmínek o vzájemné spolupráci, která vedla ke zlepšení podmínek skupiny.

Todorov uvádí, že způsob, jakým hovoří přeživší z táborů, které pro Židy organizovali nacisté, se prakticky shodují s tábory komunistickými. Cituje tedy vězenkyni z komunistického tábora v Kolymě Jevgeniju Ginzbuovou, která se vyjadřuje, že pokud lidskou bytost doženeme do extrémních podmínek, naprosto se smyjí rozdíly mezi dobrým a špatným. Pokud chce jedinec přežít, vše, co je pro něj v běžném životě jenom trochu důležité, jde stranou a jediné zákony, které uznává, jsou zákony džungle, problémy se řeší brutální silou (Ginzbuová, 1975, s. 21, 79, cit. podle Todorov, 2000, s. 38).

O tématu fyzického boje o přežití se zmiňuje i Susanne Fall. Byla svědkem návratu vězňů z polských koncentračních táborů do Terezína; líčí, jak se vrhají na nosiče jídla, převrhávají

polévku, takže ji většinou musí lízat z podlahy. Vyhrává silnější, po slabých se šlape (Fall, 2015, s. 74).¹³

Takové chování by bylo pro většinu jedinců před válkou naprosto nepřijatelné. Mezní situace však vyžadují mezní chování, lidé se snaží o uspokojování těch nejnižších, základních potřeb, a to jakýmkoliv způsobem. Důstojnost tedy nebyl stav, který si dokázala většina vězňů dovolit.

Fantlová popisuje první den v Belsenu po pětidenní cestě vlakem, během které vězni nedostali žádné jídlo ani pití, těmito slovy: „*Jak dravá zvíř se to vrhlo na jídlo a nádobu s polívkou vzaly útokem. Půl nádoby se v tom zmatku a náporu vylilo na zem. Jídlo bylo v minutě rozebráno. Najedly se jen ty, které se o ně násilně a bezohledně rvaly – a ty ostatní, které se snažily o jakýs takýs pořádek v rozdávaní – zůstaly o hladu.*“ (Fantlová, 1996, s. 237).¹⁴

Téma boje a lakoty se dotýká i Eva Roubíčková. Například si v deníku několikrát posteskuje, že nedokáže využívat ostatních lidí, tak jako ostatní dívky, které dovedou koketovat nebo ti, kteří kradou. Ona, dle svých slov, těžce pracuje a nechává se využívat okolím. (Roubíčková, s. 40) . Mrzí ji, že chlapce nedokáže využívat, jako ostatní dívky (Roubíčková, s. 41). Usuzuji ale, že důvodem její zdrženlivosti je jistě i fakt, že se, jak již bylo řečeno, před válkou zasnoubila s o jedenáct let starším Richardem, který stihl včas emigrovat. A v Terezíně se často stýká s jeho rodinou.

S negativním chováním se setkává i u své nejbližší přítelkyně Fanny. Zjišťuje, že ta nejen využívá jejich pohostinnosti a nic jim na oplátku nedává, ale dokonce se svým maželem kradou, Evě například ukradli hodinky. (Roubíčková, 2009, s.31) Zjišťujeme ale, že jejich chování je potrestáno, Fannin muž se dobrovolně přihlásil do transportu, nejspíš proto, že se obává reakce lidí okolo sebe, ale podaří se mu odjet i se všemi kradenými věcmi. (Roubíčková, 2009, s. 40)

Z deníku tedy vnímáme, že morální pravidla v Terezíně existují, i když jsou možná trochu pokřivena. Jak Roubíčková uvádí – ostatní dívky chlapců využívají a ona by si přála být jako ony, tzn., že je jejich chování vnímáno jako morální standart. Holý uvádí ukázky románu Norberta Frýda *Krabice mrtvých*, ve kterém Frýd popisuje fiktivní koncentrační tábor inspirovaný Dachau – Kaufering. Můžeme zde najít širokou škálu postojů vězňů: odpor,

¹³ Levi potvrzuje, že pokud chtěl jedinec přežít, musel potlačit veškerou důstojnost a poddat se pudům (Todorov, 2000, s. 38).

¹⁴Todorov ukazuje lidskou přirozenost, touhu po přežití, pud sebezáchovy, který ovládá naše veškeré chování. Richard Glazar, který vykonává práci čističe vagonů, které přijíždějí do Treblinky, nadšeně vítá nové transporty lidí určených k záhubě, protože to znamená větší pravděpodobnost, že on přežije. Elie Wiesel ve své knize *Noc prý* popisuje svou úlevu nad smrtí otce, protože tím rostou naděje na jeho přežití (Todorov, 2000, s. 39).

solidarita, lhostejnost, egoismus či prospěchářství. Holý míní, že v románu není vždy spolupráce s nacisty vnímána negativně. Pokud činnost vede ke zlepšení situace celku, je mezi vězni vítána. (Holý, 2011, s. 21)

6.2.1 VĚK, ZDRAVÍ, SPECIÁLNÍ SCHOPNOSTI

Ruth Bondyová považuje věk za zásadní kritérium k přežití. Uvádí, že v perspektivě koncentračních táborů byl již čtyřicetiletý člověk považován za starce, a tudíž měl jen malou šanci na přežití (Bondyová, 2003, s. 50). Dívky hovoří o selekcích, které probíhaly v táborech v Osvětimi, při nichž byly na smrt posílány všichni, kdo nepůsobil dostatečně práceschopně, například matky dívek. Eva Rodenová se před touto selekcí pokouší dodat matce mladistvý vzhled pomocí rtěnky, kterou matce aplikuje i na tváře. (USC Shoah Foundation, 2012)

Speciální schopnosti židovských vězňů jsou popsány v próze Viktora Fischla *Dvorní šašci*. Za dvorní šašky považuje čtyři vězně v likvidačním koncentračním táboře, které si velitel tábora nechával pro obveselení německé společnosti. Jeden byl trpaslík, druhý kouzelník, třetí astrolog a poslední soudce, který umí předpovídat budoucnost (Fischl, 1996, 172 s.). Velitel tábora baví jejich schopnostmi, díky čemuž jsou tito čtyři Židé chráněni před smrtí.¹⁵

I dívky měly jisté speciální schopnosti, která jim pomáhají přežít nebo alespoň zlepšit své podmínky. Takzvanou speciální schopností Susanne Fall bylo přizpůsobovat se, přehlížet těžkosti života a nerespektovat pravidla. V úvodu svých vzpomínek píše: „*Vylíčím Terezín tak, jak jsem ho viděla a zažila, vůbec ne objektivně, nejspíš taky v mnohem lepším a ideálnějším světle, než jaký ve skutečnosti byl. Protože jsem měla dar rychle se přizpůsobovat a vžívat se do různých situací, protože se mi dařilo přehlížet všechnu tu bídu kolem a pokud možno si jí nevšímat, přenesla jsem se snadněji přes spoustu věcí, které se před druhými tyčily jako neproniknutelná zeď, jež se na ně zřítí a pohřbí je pod sebou. Našla jsem cestu, jak zeď obejít.*“ (Fall, 2015, s. 7). Susanne se nebojí „šlojzovat“ (krást) vše, co by jí mohlo pomoci k vyššímu životnímu standartu (tzn. dřevo na vybavení pokoje, jídlo atd.).

¹⁵ Podobný osud měl bývalý židovský vězeň Simon Srebnik. Ve francouzském filmu Šoa, vyslovuje názor, že se mu podařilo přežít díky svým nadprůměrným fyzickým a uměleckým schopnostem. Nacisté v koncentračním táboře v Chemnu pořádali závody Židů v běhu a skoku se svázanýma nohama. Simon závody pravidelně vyhrával, a proto jej Němci nechávali naživu. Další praktickou schopností se ukázal jeho hlas; strážím tábora se líbilo, jak Simon zpíval. Díky tomu jej prý každý v okolí dobře znal. Srebnik se tak stal oblíbenou hračkou, které se Němci mohli zbavit, kdykoliv by se jim znelíbila. (OnMik, 2016)

Speciálními vlastnostmi Zdenky Fantlové byla její sociální inteligence – jednoduše se kamarádí a obklopuje se lidmi, kteří by pro ni udělali vše, co je třeba, protože ona by učinila totéž. Je schopná se přizpůsobit a rychle se učit. Její ctižádost a schopnost vytěžit ze situace maximum vidíme i v závěrečné části monografie. Aby získala vytouženou práci, prohlásí, že umí plynule švédsky, i když umí pouze tři základní slova. Podobnou situaci pozorujeme i v textu *Nalezená minulost* od Heleny Epsteinové, kde matka autorky, aby se zachránila před plynovou komorou, prohlašuje, že je elektrikářkou. Pravým povoláním je švadlena, před sebou ale slyší tolik dívek udávat toto řemeslo, že se obává nadbytečnosti. Strážce tábora jsou natolik překvapení, že ji ušetří a navíc jí zadají elektrifikovat část tábora. (Epsteinová, 2000, s. 325.)

6.2.2 ŠTĚSTÍ, PROTEKCE, INTUICE

„Rozhodnutí, odvaha, štěstí, z toho se skládá život.“ (Fantlová, 1996, s. 240)

Ruth Bondyová otázce přežití věnuje celou kapitolu ve své knize *Víc štěstí než rozumu*, a jak už název napovídá, velkou důležitost přikládá právě štěstí a náhodě. Náhoda podle ní rozhoduje, zda se vězeň dostal do určitého tábora, který byl pro něj osudný, zda při jeho příjezdu probíhala selekce, či zda se člověk držel v blízkosti starších členů své rodiny, kteří byli posláni do plynových komor či aut. (Bondyová, 2003, s. 50) Stejně jako Ruth Bondyová, píše Eva Roubíčková o náhodě a štěstí. Mnohokrát se v deníku vyskytují sdělení podobná tomu z 12.1.1942, kdy jako zázrakem s matkou a kamarádkou vyvážnou z transportu do Polska. Eva že s matkou a přítelkyní zůstaly na pokoji samy, téměř polovina žen z jejich kasáren byla do seznamu zařazena. Eva netuší, co způsobilo, že ony do transportu zařazeny nebyly. (Roubíčková, 2009, s. 29).

Existují tu ovšem všudypřítomné otázky, kdy se vězeň byl nucen rozhodnout, co udělat. Gavin de Becker ve svém díle *Dar strachu* zastává názor, že lidské bytosti, stejně jako zvířata dovedou rozpoznat násilí a že jsou schopná mu předejít či uniknout. Říká, že má jasné průvodní motivy, které lidé dokážou odhalit. K takovému účelu dle Beckera je potřeba především poslouchat svou intuici. Intuici, která je dnešní společností bagatelizovaná, považuje za nejzákladnější schopnost člověka umožňující nám přežít (Becker, 1998, s. 23). Takové momenty můžeme považovat za odvážné, takové jistě jsou. Dívám v nich často pomohl nějaký vnitřní hlas, intuice, které můžeme v textu vidět uvedené větou: „něco mi říkalo“, „nezdálo se mi to, a tak...“ Fantlová několikrát ve svých vzpomínkách nepřímo hovoří o vnitřním hlase, kterému naslouchá, a tudíž nevnímá, co jí radí okolí ani nedbá na nebezpečí, ve většině případů smrtelné.

Tato síla jí donutila vrátit se pro nůž, který jí dozorkyně sebrala, i přes nebezpečí, že by při tom mohla být zastřelena. Dalším případem je její mise, kdy se vrhá pro náhradní oblečení, které pod okny jejich baráku přenášejí vězni. Vyjadřuje se, že jednou jsou vězni bez ozbrojeného dozoru, dvakrát s vězni ozbrojený SSman jde. Bez onoho oblečení by ona i ostatní dívky pravděpodobně v transportech umrzly. Nejvíce však tento hlas těla/přežití, slyší při pochodu smrti, ve chvíli, kdy její sestra, navíc těhotná, prohlásí, že už dál nemůže. V tu chvíli Zdenka Fantlová dostává od „svého vnitřního já“ jasné pokyny, které povedou k její i sestřině záchraně.

Píše: „Někde máme namontovanou záchrannou skříňku s první pomocí a sebezáchovou. Ale nevíme, kde je a co v ní je, až když se v kritickém okamžiku sama otevře. Nejsou v ní ani medikamenty ani obvazy. Jen pevné pokyny, které nás vedou. A síla. Obrovská, neznámá, záhadná síla, o které jsme nikdy nevěděly, že existuje. Nebo odkud vyvěrá. Projeví se jen v nejkrajnějším okamžiku, kdy nám jde o holý život. Nerozumíme, kde se v nás vzala a jako zázrakem můžeme pak překonat i to nejnemožnější.“ (Fantlová, s. 215).

Také Bondyová s Rodenovou přesvědčily vězenkyni zodpovědnou za seznam dívek, které měly odjet z Osvětimi pracovat, aby je do seznamu připsala. Bondyová situaci popisuje slovy: „(...) já měla pocit, který byl silnější než já, pocit, který nepožaduje důkaz a nepřipouští možnost léčky, že nemůže být strašnější místo než Osvětim, a chtěla jsem odejít.“ (Bondyová, 2003, s. 51). Bondyové dále popisuje důležitost rozhodnutí, kam si stoupnout na apelu nebo zda se skrýt ve vagonu nebo zda zůstat v táboře (Bondyová, s. 2003, s. 52-53). Takové rozhodování bylo stejně těžké jako zásadní a intuice byla jednou možností, která rozhodovat pomáhala.

Dobré zaměstnání bylo v Terezíně často zásadním aspektem, zdali byl vězeň poslán transportem „na východ“ či nikoliv. Avšak ne vždy dobré zaměstnání, tj. nepostradatelnost pro chod Terezína, vězně zachránila. Susanne Fall získává místo v privilegované pracovní jednotky tzv., kádru. Pracuje v jádru jednotky, v transportní setnině, která má na starosti odbavování a administrativu příjíždějících transportů, tato pozice má zásadní vliv na pravděpodobnost jejího přežití. „V květnu mě ve skupině potvrdí (...) jsem právoplatným členem (...), kdybych byla v transportu, mohou mě reklamovat. Připadám si teď už jako všichni starousedlíci a jsem velmi důležitá a nepostradatelná.“ (Fall, 2015, s. 24).

Ruth Bondyová je toho názoru, že jí možná chránila práce v dětském domově a v zemědělství (Bondyová, 2003, s. 50). I Eva Roubíčková pracuje na terezínských pozemcích a díky tomu je několikrát ze seznamu „vyreklamována“, tzn. je její číslo na jejího žádost nadřízeného

vyměněno za jiné. Evině rodině také mohl pomoci fakt, že tatínek byl důstojník armády Rakouska-Uherska.

6.2.3 PŘESVĚDČENÍ A NADĚJE

Při příjezdu do terezínského ghetta se Evelina Merová rozhoduje a dává slovo sama sobě, že udělá vše, co je v jejích silách, aby přežila, protože toho chce v životě ještě mnoho poznat, vidět či přečíst. Díky svému mládí Evelina Merová odjezd do Terezína považuje za zajímavé dobrodružství, po příchodu do ghetta však začíná chápat, že je situace velmi kritická. Všimla si, že zde umírají lidé, také děti a došlo jí, že to samé by se mohlo stát i jí samé.

I když říká, že pouhá vůle k přežití nestačila, protože většina lidí okolo ní si vroucně přála žít, a dopřáno nim to bohužel nebylo, popisuje důležitost vůle a potřebu „se nevzdát“ (Merová, 2009, s. 31-32)

Již název díla: *Klid je síla, řek' tatínek*, naznačuje, že autorka považuje klid za nejdůležitější faktor přežití. Domníváme se, že část její síly tkvěla v odhodlání, ve víru v samu sebe a odvahu, tzn. i když ji někdo přesvědčoval, aby něco nedělala, neposlouchala a stejně tak učinila.

Prvním takovým okamžikem byla potřeba zachránit prstýnek od svého milého při osobní prohlídce při příjezdu do Osvětimi. V případě, že by byl prstýnek nalezen, by pravděpodobně byla poslána na smrt, ona se ale rozhodla, že je pro ni vztah k milému, který prstýnek reprezentoval, důležitější než život, a šperk, i přes nesmírné nebezpečí zachránila. Říká: „*Byla to moje první zkouška postavit se osudu tváří v tvář – a já vyhrála. To, že jsem zachránila prstýnek, mě naplnilo zvláštní novou silou, že se teď nemusím ničeho bát.*“ (Fantlová, 1996, s. 177) Další hrdinské, mohli bychom říci až troufalé – ze své perspektivy - činy hlavní postava vykonala, když se vrhla z okna pro náhradní šaty (tamtéž, s. 188) nebo když vyběhla z vlaku pro bochník chleba (tamtéž, s. 195).¹⁶

¹⁶ Ne vždy ale takové hrdinství jedinec přežil, jak můžeme pozorovat např. v některých dílech Arnošta Lustiga, z nichž nejznámějším je Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou. Novela kulminuje hrdinstvím prokázaným hlavní postavou, krásnou židovskou dívkou, která se před smrtí vzepře osudu a ve chvíli, kdy se má svlékat, aby byla předvedena do domnělé koupelny, jednalo se samozřejmě o plynovou komoru, zastřelí jednoho nacistu z ostrahy tábora. Za svůj čin je vzápětí celá skupina, které je Kateřina členem, postřílena ostatními SSmany.

Holý uvádí, že tato událost, o které se kromě Lustiga zmiňují i další autoři, např. Tadeusz Borowski (Kamenný svět) nebo Otu Kraus a Erich Schön (Továrna na smrt), téměř neměla v Osvětimi období. Po mnoha letech byla dosvědčena přímými svědectvími – příslušníky skupiny vězňů, kteří se starali o odklizení a spalování mrtvých z plynových komor. Slovenský Žid Filip Müller hovoří o skupině prominentních Židů z východu, kteří jsou přijati nezvykle váženě, Němci sehrají divadlo, kdy je velice uctivě požádají, aby se odebrali do koupelen kvůli

Vězni v koncentračních táborech často žili s myšlenkou naděje, že válka jednou skončí, oni půjdou domů a všechno bude jako dřív. Téma naděje a ujišťování, bylo pro mnoho vězňů klíčové. O kolik horší bylo po té vši síle, kterou v sobě musel jedinec nalézt, aby přežil, například zjištění, že nikdo z rodiny se nevrátil, ve starém domě jsou nastěhovaní noví obyvatelé. Fantlová, jež ze stránek vnímáme jako opravdu silnou osobnost, takovou, která dokázala k životu motivovat i ostatní, nakonec po válce propadá depresi, protože ztrácí smysl života. Během tábora měli vězni jediný základní cíl – přežít. Když se jim to podařilo, museli si svůj život stavět znovu.

Píše: „*Poprvé mi došlo, že jsem tady na tom světě zůstala úplně sama. Sama v cizí zemi, nemocná, bez přátel, bez peněz, bez prostředků. (...) Tak jak jsem celé čtyři roky bojovala do poslední síly o to, jak za každou cenu přežít a neklesnout – teď když jsem konečně na svobodě a v bezpečí – žít nechci.*“ (Fantlová, 1996, s. 262-263). Dočítáme se, že pro dívku je nejtěžší právě ztráta blízkých osob – společenství, říká, že nemá pro koho žít. Proto si nachází kamarádku, dívku, která také přežila pobyt v Belsenu a společně si budují nový život, který začínají ve Švédsku.

Roubíčková se na situaci, která nastane po konci války tváří skepticky: „*Lidé většinou říkají, že mají Terezína po krk, že chtějí domů. Je to velmi pohodlné přání, představují si domov jako ráj.*“ (Roubíčková, 2009, s. 86). I Susanne Fall píše o svém strachu z konce války, o kterém prý nesmí hovořit nahlas a o rozčarování, které popisuje slovy: „*Doma jsem byla v Terezíně a vím, že moje úzkost z konce války, kterou jsem nikomu nedokázala vysvětlit byla oprávněná.*“ (Fall, 2015, s. 77).

Fall si svou prominentní práci získává potom, co svému nadřízenému řekla: „*Takovou protekci jako vy si tady ještě najdu!*“ (Fall, 2015, s. 20) Po tomto výstupu se pevně rozhodne, že si najde jiné, lepší pracoviště, které nachází kromě svého přesvědčení a vůle také díky štěstí a konexím. Přežít jí pomáhá drzost, víra v mládí.

dezinfekci. Tam strážím ale dojde trpělivost, vězně začnou mlátit a jedna Židovka se zachová tak, jak je nám známo z Lustigovy Modlitby pro Kateřinu Horowitzovou. (Holý, 2011, s. 35)

6.2.4 ADAPTACE

Susanne Fall v úvodu svého vzpomínkového díla zdůrazňuje, že Terezín pro nebyl tak nesnesitelný jako pro ostatní, jak říká: „Protože jsem měla dar rychle se přizpůsobovat (...)“ (Fall, 2015, s. 7) Fall popisuje, že první den v Terezíně závidí židovským úřednicím, které nově příchozí odbavují, že se již nebojí a že jsou zvyklé na život v ghettu. (Fall, 2015, s. 13) Důležitost schopnosti přizpůsobit se a zvyknout si nevnímá jen ona.

Fantlová popisuje svůj život v Terezíně a prohlašuje, že si celá rodina zvykla na denní rutinu a že jim minulost, tzn. klidný život před válkou, připadala tak vzdálená, že si na ni ani nevzpomněli (Fantlová, 1996, s. 151). Při psaní vzpomínek, pohlíží na všechny události, které se jí udály, a z textu je patrné, za jak neuvěřitelné své zkušenosti v tuto chvíli považuje. Popisuje své tehdejší nadšení a svůj pocit komfortu, když si v 20 °C pod nulou může z tenké podšívky kabátku ušít pokrývku hlavy či rukavice. Bez uvyknutí extrémním podmínkám, by jistě takhle nemluvila. Adaptaci jistě pomáhalo dlouhodobě postupné zhoršování situace.

Situace dochází, tak daleko, že se Fantlová do jisté míry smíří s možností smrti, uvádí, že „jí už je všechno jedno.“ Poprvé o takovém pocitu vyrovnanosti se smrtí čteme, když je v Birkenau jednou vybrána a odvedena z budovy členem SS a je jí rozkázáno, aby se svlékla a lehla si. Scénu popisuje slovy: „...nikdo a nic na světě mě nemůže zachránit. Smířila jsem se s tím, že je to můj osud. Svůj život jsem odevzdala do Božích rukou – a uklidnila se.“ (Fantlová, 1996, s. 190) Vidíme, že Zdenec pomáhá vědomí, že ona sama již nemůže svůj osud ovlivnit, nemá za něj zodpovědnost, proto se odkazuje na vyšší vědomí, což ji uklidňuje.

Eva Roubíčková již od prvního dne v Terezíně vidí důležitost dobrého zaměstnání, uvědomuje si, že proto, aby získala co nejvíce jídla, je praktické pracovat v kuchyni. Dokáže se přizpůsobit a udělat všechny nezbytné kroky, aby získala co největší množství potravy (mimo práce v kuchyni provádí i menážní službu, atd.)

6.3 POMOC BLÍŽNÍMU

I když Todorov uvádí, že pokud je náš život určován rozkazy autorit a pudem sebezáchovy, nezbyvá nám mnoho prostoru pro rozhodování - tam kde není možnost se rozhodovat, jde morálka stranou¹⁷ - můžeme se dočíst o těch jedincích, kteří možnost rozhodování vnímají. Šalamov, který přežil komunistický koncentrační tábor si zapsal, že se nehodlá snažit stát se vedoucím skupiny, i přes skutečnost, že by mu tato funkce umožnila spíše přežít (Todorov, 2000, s.41).

Ve vzpomínkách dívek se často dočítáme o pomoci ostatním a o tom, že pro svou rodinu a přátele vězni riskovali životy. I když velké množství vězňů popisuje v koncentračním táboře naprostou absenci morálky, dočteme se o mnoha případech pomoci ostatním, podpore a lidském chování. Laks a Coudy, přeživší z Osvětimi, se vyjadřují, že bez pomoci ostatních by přežít nikdo nezvládl, Laks doslova říká: „*Za své přežití vděčím tomu, že jsem potkal několik krajanů s lidskou tváří a lidským srdcem.*“ (Laks, Coudy, 1948, s. 19, cit. podle Todorov, 2000, s. 41).

Obdobně se vyjadřuje Rodenová, říká, že bez Ruth Bondyové by extrémní podmínky Belsenu ani jedna nepřežila. (USC Shoah Foundation, 2012) Totéž bychom mohly říct o Fantlové a její sestře, taktéž o celé skupině kamarádek, se kterými měla neobyčejně pevné vztahy. I Roubíčková měla blízké přátele, se kterými si pomáhala, a tak dále.

Hobbes nám připomíná důležitou myšlenku, že totiž „*slova dobrý, zlý, opovrhlivý se vždy užívají pouze ve vztahu k osobě, která jich užívá. Neexistuje nic, co by bylo takové samo o sobě a absolutně. Neexistuje ani obecné pravidlo pro dobro a zlo, které by bylo odvozeno z povahy objektů samých, nýbrž z osoby člověka (kde není žádný stát) nebo (ve státě) z osoby, která ho reprezentuje, anebo z rozhodčího či soudce, kterého si lidé, když se neshodují, souhlasně ustanovují a z jehož rozhodnutí si učiní pravidlo.*“ (Hobbes, 1941, s. 20).

Maslow zaujímá opačný postoj, než jaký má Hobbes. Tomas Hobbes, jak jsme již zmiňovali, tvrdí, že lidská přirozenost je se chovat sobecky, toužit po moci a majetku bližního a agresivně o ně usilovat. Maslow je toho názoru, že i když jedinec projevuje vlastnosti jako agrese, či sobectví, jedná tak pouze z důvodu, že nejsou naplněny jeho potřeby, mezi které počítáme i bezpečí, lásku nebo sebeúctu. Přirozeností každého člověka pro něj zůstává dobrota a slušnost. (Bařtipánová, 2004)

¹⁷ (Todorov, 2000, s. 39)

Je z toho tedy patrné, že pravidla chování se mění podle společnosti a podle situace, ve které se nacházíme. Nemůžeme odsuzovat člověka, který se v této mezní situaci zachoval způsobem, který bychom my, ve své době, považovali za nepřijatelný.

Todorov popisuje 3 fáze mravního chování, které můžeme pozorovat na věznicích v koncentračních táborech.

1. Budování mravního vědomí

Tato fáze probíhá po celý život jedince. Je ovlivňovaný výchovou a společností, které formují naše vnímání morálky. Končí ve chvíli, kdy se jedinec dostane do mezní situace.

2. Mravní úpadek

Todorov se vyjadřuje, že i ti nejúctyhodnější jedinci prožívají určité poklesnutí mravů, protože takovou reakci situace jednoduše podmiňovala. Brutální chování, nutící všechny k silnému prosazování vlastních zájmů, trvalo, pokud jedinec měl to štěstí a schopnosti, několik měsíců, potom následovala fáze třetí.

3. Znovunastolení určitého mravního vědomí

Todorov uvádí, že i když se v mezních podmínkách samozřejmě společenská pravidla mění, stále existují, jednat proti příkázání je v určitých případech společensky přijímáno pozitivně, někdy negativně, tak jak bychom očekávali ve naší společnosti. Například, ukrást jídlo z tábora je přímo hodno obdivu, naopak vzít jídlo spoluvězni je odsuzováno a často trestáno. Zabití spoluvězně, pokud ohrožoval ostatní, je také ve vězeňské morálce naprosto v pořádku (Todorov, 2000, s. 42).

Germanie Tilliová, další přeživší, tento názor potvrzuje, udává, že i přes objektivní brutalitu v chování vězňů, byl tábor protkán neviditelnými vlánky přátelství (Todorov, 2000, s. 43).

Todorov uvádí, že pokud máme někoho dostatečně blízkého, ke komu bychom v mezní situaci upnuli svůj život, dokážeme pro něj či pro jeho záchranu, vykonat více než pro sebe sama (Todorov, 2000, s. 26).

Například tohoto extrémního altruismu nacházíme ve všech zkoumaných memoárech.

Fantlová ve většině případů myslí více své blízké – nejvíce na mladší sestru - než na sebe. Eva Roubíčková riskuje pro svou rodinu i pro své přátele. Je schopná opustit práci v zahradnictví, která ji chrání před transporty z důvodu, aby zůstala se svou matkou (Roubíčková, 2009, s. 38).

I Susanne Fall se ve chvíli, kdy je jasné, že její matka bude poslána do Polska, přihlásí do transportu s ní. Popisuje, jak se rozhoduje, zdali jet na téměř nevyhnutelnou smrt, či zůstat. Ve své biografii píše: „*Tolik visím na životě, vždyť jsem teprve nedávno poznala, jak krásný umí být! Všem je samozřejmé, že pojedu, jen mí nejlepší přátelé mě odrazují.*“ (Fall, 2015, s. 55).

Její výpověď ilustruje, nakolik obvyklé v Terezíně bylo se přihlásit do transportu spolu se svými nejbližšími. Židé neměli přesné informace, co s nimi v polských koncentračních táborech bude, Susanne ale hovoří o neovladatelné úzkosti ze smrti, kterou pocítuje (Fall, 2015, s. 56).

6.3.1 SPOLUPRÁCE A SPOLEČENSTVÍ

Studie v *Mezní situaci* uvádí zajímavý fakt, že ženy přestály pobyt v koncentračních táborech, co do počtu, lépe než muži (Todorov, 2000, s. 84). Uvádí dva hlavní důvody.

1. Prvním důvodem bylo brutálnější chování dozorců k mužům. Je všeobecně známo, že členové SS měli potřebu dokazovat vězňům svou převahu. Todorov je toho názoru, že ostraha již od začátku nemá pocit, že se s ženami musí co do síly poměřovat a dokazovat jim svou superioritu (Todorov, 2000, s. 84). Dalším důvodem možná může být hluboko zakořeněný fakt, že „ženy se nebijí“ a že je spíše potřeba toto pohlaví ochraňovat.

Ve zkoumané literatuře se dá najít několik situací, kdy strážní svým vězenkyním prokazují laskavosti. Fantlová líčí, jak se jí pomocný vachmeister uctivě zeptá, zdali by jí mohl něco dát. Potom jí daruje zemli. (Fantlová, 1996, s. 207) Jiný četník Zdeňce bez otázek a jiných problémů předá kufr plný „pokladů“, totiž potravin a oblečení, které Zdenčině rodině posílá rodinný přítel. (Fantlová, 1996, s. 128-129) Todorov zase uvádí, jak se vězenkyně půl hodiny třesou strachy o svého dozorce, který jim odešel nakoupit jídlo (Todorov, 2000, s. 85). I Roubíčková popisuje situaci, kdy s kamarádkami trhají třešně, což je zakázáno. Při tom je překvapí člen SS, který jim vynadá pouze za neopatrnost: „*Co kdyby na mém místě byl někdo jiný? (...) Copak nevíte, že je vás vidět z dálky?*“ Ale vybídne je, aby si otrhaly i zbytek třešní (Roubíčková, 2009, s. 87).

2. Druhým důvodem je jiné chování obou pohlaví, způsobenou odlišností rolí, kterou tradičně zastávají. Muži se podle svědectví Germaine Tilliové spíše zatvrdili, otupěli a stavěli se proti sobě. Tilliová se domnívá, že přátelská podpora v ženských táborech byla trvalejší a častější, to jim údajně také zlepšilo přizpůsobení se novému životu po skončení války (Tilliová, 1988, s. 196, 434, cit. podle Todorov, 2000, s. 84-85). Ginzbuergová má podobný názor. Označuje muže za „naše slabé druhy“ či za „to slabé pohlaví“, které není schopno si ani zašít potají šaty.¹⁸

Pro Zdeňku Fantlovou byla klíčová skupina kamarádek. Líčí, že se na sebe mohly vždy se vším spolehnout, a se kterými se, podle svých vlastních slov, o všechno dělily. Když například Eva dostane od selky teplé punčochy (Fantlová, 1996, s. 169), s kamarádkami se po dni v jejich nošení střídají. Když dostane od dozorce kus pečiva, raději jej dá své nemocné kamarádce Martě, i když sama má již několik měsíců hlad. Chce tím splatit dluh, který u Marty má, protože ji svou pomocí v Terezíně dostala ze seznamu obětí do transportu.

Popisuje své pocity v Birkenau, po tom, co se vrátila z nucené procházky po táboře ve strachu, že ji zastřelí, a mohla si sednout zpět k sestře a kamarádkám na palandu těmito slovy: „Připadala jsem si tady mezi kamarádkama už skoro jako doma. Jak se člověk všemu rychle přizpůsobí.“ (Fantlová, 1996, s.191)¹⁹

I Fall na konci deníku píše: „Doma jsem byla v Terezíně.“ (Fall, 2015, s. 77) Bylo obvyklé, že se vězni v Terezíně o jídlo a výhody dělili nejen s rodinou, ale i s přáteli, Eva vzpomíná na svou kamarádku Fanny, kdy jí Evina maminka například každé ráno nosila kávu (Roubíčková, 2009, s. 31).

Jak jsme již uváděli, Roubíčková téměř každé stránce deníku věnuje alespoň jednu zmínku jídle, dostatek potravin je pro každého jedince esenciální potřebou, z toho důvodu bylo jídlo vedle cigaret základním terezínským platidlem, i ve chvíli, kdy Němci v Terezíně zavedli jistý druh měny. Je zřejmé, že Eva i její maminka Antonie byly vynalézavé, maminka například nosila jídlo starým dámám, díky čemuž dostává nějaké potraviny i od nich. Evina maminka

¹⁸ Byť by se mohlo zdát, že se jedná o drobnost, během období, kdy se dívky pohybovaly v teplotě -20°C, Fantlová přirovnává nález jehly k výhře v loterii. Díky jehle si totiž byly schopné ušít životně důležité provizorní přikrývky hlavy či rukou. (Fantlová, 1996, s.200)

¹⁹ Tutéž zkušenost sděluje Ratušická, uvádí, že byly schopné s kamarádkami vytvořit prostor svobody, důstojnosti a vzájemné pomoci, kterou prý bude těžko hledat po válce, že se nechává slyšet: „Jsem tak ráda, že jsem zase zpátky v zóně!“ (Ratušická, 2000, s. 229. In Todorov, 2000, s. 85)

takto obstarávala své rodině porce navíc, k tomu byla schopna „šlojzovat“ několik brambor díky své práci (Roubíčková, 2009, s. 31).

Téměř na každé straně vidíme, jak dobře fungovala spolupráce s přáteli, rodinou, Eva např. obětavě prala ve volném čase chlapcům, samozřejmě v zimě a ve studené vodě. (Roubíčková, 2009, s. 25). Díky její pomoci se k ní přátelé chovali stejně obětavě: Evin kamarád Zwi ji nechal zapsat do práce k zahradníkům jako svoji snoubenku, aby ji a celou její rodinu ochránil před deportací. Zahradníci byli totiž, podobně jako jiné profese, považováni za praktické zaměstnání, a proto byli před transporty chráněni.

Extrémní situace vedou k tomu, že rodina nabývá mnohem většímu významu, než v životě před válkou. Příbuzní tedy povětšinou drželi více pohromadě, jejich rozdělení by mohla být doslova otázka života a smrti. V době, kdy pracovala ve štábní zahradě, Roubíčková zásobovala zeleninou celou rodinu a přátele a všeobecně se vyjadřuje, že je jim během tohoto období vedlo nad pomyslením dobře. Ovoce a zelenina byla totiž v ghettu velmi vzácné zboží.

Je zřejmé, že pro Roubíčkovou je důležité společenství, že má ráda své přátele a jednoduše se se všemi kamarádí. Důkazem toho jsou například zápisky z prvních dvou týdnů v Terezíně, kde popisuje, že si s každým tyká a cítí se s nimi dobře (Roubíčková, 2009, s. 26). Také prohlašuje, že obývá pokoj s milými dívkami (Roubíčková, 2009, s.21), což se ještě mockrát změní, během pobytu v Terezíně prožila více než deset stěhování.

Terezínským vězňům bylo do určité doby povoleno dostávat poštu od přátel a příbuzných. Susanne Fall popisuje, že potraviny, které do ghetta s matkou posílaly z Prahy, zachránily životy několika přátel. Potom, co sama do ghetta dorazí, je jí na oplátku nabídnuta jakákoliv pomoc např. s hledáním zaměstnání (Fall, 2015, s. 19).

Ze vzpomínek Susanne Fall můžeme také vyčíst, že klíčovou roli pro její pocit svobody a radosti ze života bylo osamostatnění od matky a soužití se svými vrstevnicemi. Do svých 23 let byla vždy pod matčinou kontrolou. (Fall, 2015, s. 22).

Již jsme hovořili o tom, že pokud má člověk někoho dostatečně blízkého, je schopný pro jeho záchranu udělat často více než sám pro sebe. Ti, pro které byly tyto činnosti vykonány, si toho byli často vědomi. Pociťovali tedy odpovědnost za své jednání, protože to nemuselo ovlivnit jejich vlastní život, ale i život těch, kteří je milovali. Proto se Eva Roubíčková nepřihlásí do transportu „na východ“, i když se tam kvůli ní dostal její nejlepší kamarád. Eva si je totiž vědoma toho, že by se tam ihned přihlásili její rodiče. Také si je vědoma energie, kterou všichni

její blízcí dali do přesvědčování úřadů, aby bylo její jméno z transportní listiny vyřazeno (Roubíčková, 2009, s. 61).

Fall píše, když je přesvědčená, že během chvíle bude muset nastoupit do transportu do Polska: „*Dosud jsem byla imunní vůči všem nemocem, všemu nebezpečí, ale cítím, že smrt je tak mocná, že může dostat i mě. Jak je těžké hrát si na hrdinu, když je člověk zbabělec! (...) Naplní mě nespoutaná touha ještě si na poslední chvíli užít života, honem, honem.*“ Z textu chápeme, že se nejedná pouze o potřebu sexuální rozkoše, ale hlavně, jak již bylo zmiňováno, o potřebu alespoň na chvíli zapomenout na hrůzu života a také v neposlední řadě na prostou blízkost jiné osoby – esenciální nutnost nebýt v tak mezní situaci sám (Fall, 2015, s. 56).²⁰

6.3.2 VÝCHOVA

Dospělí Židé v terezínském ghettu často pracovali více než 10 hodin denně, nebylo pro ně tudíž možné, aby se věnovali svým potomkům. Bylo proto potřeba zařídit specializovaná zařízení, která by na děti dohlížela, vytvořeny byly tzv. kinderheimy (Merová, 2009, s. 36). Evelina Merová dále uvádí, že tyto dětské domovy byly podporovány terezínskou židovskou samosprávou, která měla pravděpodobně více informací o plánované budoucnosti židovského národa, než ostatní vězni v ghettu. Samospráva se proto snaží dávat důraz na vzdělávání a výchovu dětí, coby základ dalšího pokolení a pokračování svého národa (Merová, 2009, s. 36).²¹

Merová popisuje zamýšlený cíl své výchovy v ghettu následovně: „*Naše vychovatelky si přály, abychom i v neradostných podmínkách Terezína vedly hodnotný a zajímavý život, něčemu se naučily, abychom se k sobě chovaly kamarádsky a tělesně duševně se dobře vyvíjely.*“ (Merová, 2009, s. 35)

O snaze co nejvíce zlepšit podmínky pro děti hovoří i Eva Roubíčková. Díky své práci v kuchyni je svědkem přípravy vydatnějšího jídla, které bylo dětem, pokud byla možnost, podáváno. Udává, že v kuchyni někdy vařily bramborové knedlíky či perník, které mohla ujídat (Roubíčková, 2009, s. 28).

²⁰ Taktéž Holý zmiňuje povídku Leopolda Laholy *Dvadsaťpět palíc*, kde je hlavní postava šokována, kolik lidí vpředvečer transportu propadá potřebě pohlavního aktu.

²¹ V bývalé terezínské škole, budově s označením L 417, vznikl domov pro desetileté až šestnáctileté chlapce. Ten byl, dle slov Ruth Bondyové, veden jejím bratrancem Otou. (Ruth Bondyová, 2003, s. 34) Evelina Merová pobývala v domě L 410 domově pro desetileté až šestnáctileté dívky. (Merová, 2009, s. 30)

Evelina Merová se po příjezdu do Terezína v roce 1942, tedy ve svých 12 letech, dostává do terezínského útulku pro děti. Pochází z bohaté pražské rodiny podnikatele, ve které se kladl na vzdělání důraz, také díky čemuž se dostává do nejlepší studijní skupiny. Merová popisuje, jak děti betreuerka, tzn. vychovatelka, učila důležitým pravidlům pro přežití – Merová betreuerku popisuje takto: byla spravedlivá, přísná a cílevědomá, děti učí k rezervovanosti, chce, aby neukazovali své city, aby si nikdy nestěžovali, naopak si vždy navzájem pomáhaly a na sebe myslely až v poslední řadě. (Merová, 2009, s. 37)

Žáci jsou podněcováni k rozvíjení morálky, velký důraz se klade na podřizování autoritě. Ve výchově českých Židů není podněcováno hrdinství ve smyslu aktivnímu boji proti německému uzurpátorovi. Z autobiografie Evelyny Merové i z ostatních se dá obvykle vyčíst, že veškerý boj by byl marný. V deníku Evy Roubíčkové například najdeme různé snahy o zlepšování podmínek – šlojzování jídla, gumování jídelních lístků, atd. Merová popisuje strategii betreuerek, která tkví v upnutí se k pozitivnější budoucnosti, uvádí, několik básniček, které cíleně motivují děti, aby se nevzdávaly.

První z jich zní:

*(...) stokrát povstat a znovu se bít –
hrdina života vyryl si v štít.*

Druhá básnička cílila na mladší děti:

*Neztrácej náladu,
neztrácej vtip,
vydrž a dočkáš se,
zas bude líp.*

(Merová, 2009, s. 33-34)²²

²² Opačný přístup nacházíme ve varšavském ghettu, kde v roce 1943 proběhlo židovské povstání. V díle V mezní situaci od Todorova se dočteme, že tamější mladí Židé byli v té době pohlaceni hrdinstvím. Todorov uvádí části rozhovoru s účastníkem povstání Markem Edelmanem, který říká, že v boji šlo pouze o to si vybrat způsob smrti. Nesnažili se zachránit své životy, jejich cílem nebylo přežití, nejdůležitější aspekt výchovy terezínských dětí, bylo to zachování své důstojnosti. Měli potřebu volby, rozhodnout se, zdali zemřou v aktivním boji či pasivním vyčkávání. (Todorov, 2000, s. 24, 27-28) O tématu boje a vzdoru proti nacistům hovoří i Holý, který zmiňuje knihu Juraje Špitzyera *Nechcel som byť žid* (1994), jedná se o memoáry obohacené filozofickým rozjímáním

V terezínském dětském domově byl zaveden pevný řád a dělba práce. Židé v ghettu neměli povoleno děti vzdělávat, ale i přes tento zákaz sem docházeli učitelé. Proto, že je tu naprostý nedostatek učebnic a jiných školních pomůcek, jednoduše žákům vyprávěli, co sami uměli a znali. Evelina s odstupem času popisuje, že ji nejvíce bavily předměty, díky kterým se mohla alespoň v mysli vzdálit nepříjemné přítomnosti ghetta a zakusit svobodu, tzn. dějepis, zeměpis a výtvarná výchova. O jejím uměleckém nadšení a nadání svědčí i skutečnost, že si její výtvor můžeme dodnes prohlédnout v dětském terezínském muzeu.

O vzdělávání židovských dětí hovoří také Věra Kohnová ve svém deníku, popisuje péči, kterou učitelé ještě před transportem věnovali židovským dětem, které již kvůli norimberským zákonům nemohly chodit do školy. Učitelé jim proto ve spolupráci s rodiči i s židovskou obcí organizovali kroužky, které se scházely vždy u někoho doma. Vyučující, podobně jako betruerky, dokonce pro žáky organizují program o víkendech, protože dětem chtějí předat nejen znalosti a vědomosti, díky kterým by, jak již bylo řečeno, dokázaly tvořit další schopnou generaci, ale také je chtějí zabavit, aby si připadaly, že žijí v běžném šťastném dětském světě (Kohnová, 2006, 210 s.)

6.3.3 SEBEREALIZACE

„Náš život zde v nedobrovolném vyhnanství plyne jednotvárně, den se podobá dni jako vejce vejci. Stírá se nám vědomí hlavně času, krutý a nespravedlivý osud nás zahnal do prostoru tak úzkého a kulturně tak prázdného, že se nám už téměř úplně ztupil smysl pro rozlišování všedního dne ode dne svátečního (...).“ (Vedem: dětský časopis z L 417 v Terezíně, 1944)

Potřeba seberealizace je podle Maslowovy teorie potřeb tou nejvyšší. Přesto se ve vzpomínkách na terezínské ghetto často setkáváme s mnoha vzpomínkami na kulturu a umění.

V deníku Evy Roubíčkové o terezínské kultuře mnoho nenajdeme. Jednou z mála zmínek je kratičký zápisek, kde hovoří o večeru, během kterého jeden z vězňů hrál ostatním na harmoniku. Po chvíli mu bylo sděleno, že musí okamžitě přestat, protože jej někdo udal (Roubíčková, 2009, s. 30). Z jiných židovských svědectví se ale dozvídáme, že nacisté často byli milovníky hudby, případně ji alespoň Židům povolovali jako neškodnou zábavu. Fantlová se vyjadřuje, že své vězně nechávali tančit pod šibenicí (Fantlová, 1996, s. 133). Říká, že Němci

s tématem holocaustu. Špitzer vzpomíná na to, že spolu s otcem odmítali nosit židovskou hvězdu, čímž se lišili od většiny Židů i Slováků. (Špitzer 1994, 76, cit. podle Holý, 2011, s.52-53)

kulturní činnost Židů do určité míry podporují a používají ji k vlastní propagandě, aby ukázali, jak velkou svobodu vězni v koncentračních táborech mají (Fantlová, 1996, s. 137).

V deníku Roubíčkové nalézáme další zmínky o kulturním životě v ghettu – např. o zajímavé přednášce Jacoba Edelsteina, prvního židovského staršího (Roubíčková, 2009, s. 42).

Důležitou součástí vzpomínek na Terezín Zdeňky Fantlové tvoří divadlo. Jednou při práci je oslovena hercem a režisérem terezínského divadla, nezvyklou otázkou, zda umí plakat. Potom, co přisvědčí, je angažována a divadlo se stává velice důležitou kapitolou jejího života. Díky tomu je pro ni život v terezínském ghettu snesitelnějším. Tématu divadlo věnuje ve své knize několik kapitol, v nichž vzpomíná na herce, režiséry, kostyméry, atd. a z jejích slov cítíme úctu a vděk. Důležitost celého konceptu cítíme již z faktu, že si Zdeňka i po tolika letech pamatuje text a přesné znění her.

Umělců bylo mezi terezínkými vězni dostatek, utvořili se tedy nejen divadelní spolky ale taktéž jazzband, smyčcový kvartet, pěvecký sbor i celý orchestr. Podle Fantlové ze sebe každý vydával své maximum, bez závidění a potřeby vlastní důležitosti, aniž by očekával jinou odměnu, než potlesk diváků (Fantlová, 1996, s. 133).

Vyjadřuje se, že „*lidé měli hlubokou touhu se umělecky projevit – jak slovem tak hudbou – a ti druzí to vděčně vítali jako náhradu za omezenou svobodu. Každý kulturní projev v nich podporoval životní naději a duchovní sílu. Utužoval v nich víru a přesvědčení o vyšších lidských hodnotách.*“ (Fantlová, 1996, s. 132). Mínil, že české divadlo bylo víc než jen odpolední povyražení či pouhá společenská událost, že pro mnohé se jednalo o pochodeň, která dávala naději a duchovní sílu. Nechává se dokonce slyšet, že pro mnohé z nich byl kulturní zážitek důležitější než přiděl chleba (Fantlová, 1996, s. 137).

I když Zdenka uvádí, že se nejednalo jen o společenskou událost, z textu je jasné, jak se pro ni pobyt v této skupině důležitý. Cítí zde sounáležitost, někam patří, což je podle Maslowa třetí nejdůležitější lidskou potřebou, po fyzických potřebách – hlad, žízeň atd. a pocitu bezpečí.

I Holý ve svém prvním příspěvku do monografie *Šoa v české literatuře a kulturní paměti* zmiňuje, že některé původní hry uváděné v ghettu obsahovaly komičnost, nejčastěji v podobě grotesknosti a černého humoru. Některé divadelní hry byly napsány až po skončení války a autoři se v nich vracejí k době, kterou strávili v Terezíně. Do této skupiny můžeme například zařadit hry J. R. Picka, který strávil v Terezíně dva roky. Komika podle Holého vzniká hlavně v generační propasti mezi staršími, snažícími se zachovat důstojnost a zvyky dřívějšího života

a mezi mladší generací, která se nechává unášet láskou a sexem. V závěru her většina postav dostává předvolání do transportu. (Holý, 2011, s. 37-38)

6.3.4 INDIVIDUÁLNÍ A SPOLEČNÉ VĚDOMÍ A HRDOST NÁRODA

Každá skupina má určité společné vědomí, které je tvořeno společnou kolektivní pamětí oné skupiny. Individuální a kolektivní identita je podle Paula Ricoeura tak propletena, že je téměř nemožné je od sebe oddělit. (Ricoeur, 2007, s. 271, cit podle Málek. In Holý, 2011, s. 129)

Zachová uvádí, že dobové prezentování událostí a dobových očekávání memoárová literatury, která je základem této diplomové práce, bývá následovně: *„Individuální vzpomínky jsou za všech okolností vnímány a posuzovány jako kolektivní, proto i zpětně kolektivní paměť utváří způsob chápání sociální paměti a tradic, ovlivňuje tak i typ a charakter vzpomínek.“* (Zachová. In Kratochvíl, Soukup, 2016, s. 114)

Maurice Halbwachs kolektivní paměť vnímá následovně: *„O kolektivní paměť se jedná ve chvíli, ožívujeme-li ze života naší skupiny událost nahlíženou právě z pohledu této skupiny, a to i případě fyzické nepřítomnosti členů skupiny.“* (Halbwachs, 2009, s. 63)

Dívky, jejichž díla jsme zkoumaly, patřily do skupin svých rodin, které patřily do skupiny Čechoslováků a zároveň Židů. Před válkou byly tyto rodiny asimilované, pokud dodržovaly nějaké tradice bylo to buď bráno jako společenská událost, nebo se tak činilo z úcty ke starším členům rodiny. Považovali se tedy za hrdé vlastence, příslušníky Československé republiky, jejíž vládě, převážně prezidentovi Masarykovi hluboce důvěřují.

Fantlová vzpomíná na hrdost na český národ, kterou cítili obyvatelé města před začátkem války, např. při oslavě narozenin tatíčka Masaryka (7.března), či 28. října, kdy ulicemi procházeli sokolové a legionáři a všude vlály národní vlajky. Taktéž se zmiňuje o důležitosti Sokola. Vyjadřuje se například, že její sokolský výcvik pomohl při nošení těžkých klád v koncentračním táboře: jako správná sokolka navrhuje, aby si při děvčata zpívaly, díky tomu totiž budou lépe držet rytmus kroků, a kláda se tedy ponese lehčeji. (Fantlová, 1996, s. 14-15) Dívky tím navíc posílí soudržnost a zpěv jim pomůže se soustředit na nějakou pozitivnější záležitost.

Na více než třech stranách svého osobního deníku Eva Rodenová hovoří o prvním československém prezidentu T. G. Masarykovi. Z textu je patrná úcta a láska ke státníkovi, dívka si dokonce do deníku vložila Masarykovu fotografii. (Rodenová, 2009, s. 40)

Po aplikování noriberských zákonů jsou Židé seskupováni mimo majoritní „arijské“ obyvatelstvo. Začínají se tak tvořit různé židovské skupiny, jako je turistický kroužek El-Al, do které dochází Eva Rodenová. Říká, že i když bude pravděpodobně v budoucnu žít v Palestině, vnitřně navždy zůstane Češkou. (Rodenová, 2009, s. 44)²³ Nacisté tak vytvářejí z hrdých Čechů Židy.

Narozdíl od ostatních dívek se Susanne Fall nepovažuje za Češku, i když strávila celý svůj život na českém území. Nepovažuje se ale ani za Němku – i když pochází z rodiny, kde se hovořilo německy. Z jejích vzpomínek chápeme, že je především Židovka z Terezína. Ve chvíli, kdy Rudá armáda osvobozuje Terezín, ona se nemůže ubránit slzám. *„Ale vždyť je to dočista jinak, dočista špatně, teď bychom měli ukazovat modrobílé vlajky, na půl žerdi, na znamení „našeho“ vítězství, na znamení toho příšerně bolestného a neveselého vítězství, které osud vybojoval jen mizivému procentu, jemuž je teď dovoleno slavit s nejhlubším smutkem v duši.“* (Fall, 2015, s. 76)

Představovala by si, aby všichni Židé dál nosili s hrdostí svou žlutou hvězdu a ne se přidávali ke svému „domnělému národu“. Důvodem k tomuto jednání, které u ostatních nezaznamenáváme může být nechut' být Němkou. Vždyť Němci jsou pro Židy v tuto chvíli nepřátelským národem. Jako potvrzení této hypotézy může posloužit tato citace: *„...každý nese barvy svého domnělého domova, jen němečtí a rakouští Židé si dávají do knoflíkové dírky malou modrobílou pásku.“* (Fall, 2015, s. 77). Susanne však samu sebe nepočítá ani do této skupiny, protože její domov je podle svých slov Terezín, který je nenávratně pryč.

Adolf Hitler kritizoval židovský národ za jeho schopnost přizpůsobení se jakýmkoliv podmínkám. Tato schopnost spočívala mimo jiné právě ve společném vědomí, které vycházelo z dodržování rodinných i náboženských tradic, z jasně daných etických pravidlech nebo rodinné hierarchie. Rodina byla pro tyto středostavovské Čechoslováky tím nejdůležitějším. Dívkám pomohly zažité modely, které vstřebávaly výchovou i prostým pozorováním. Tato pravidla tvoří kořeny a pevnou síť, která pomáhá orientovat se ve světě a identifikovat se s určitou skupinou a najít své místo.

Kořeny a pravidla také tvoří motivaci k mravnímu jednání dětí, takzvaně potřebují, aby se za ně rodina nemusela stydět, aby na ně mohli být rodiče hrdí. Zachová píše: *„(Dívky) válečné události prožily na prahu dospívání, jejich ukotvení v rodině, její paměti, ale i v rodinných*

²³ S manželem Rudolfem Rodenem, který také přežil koncentrační tábory, se v roce 1948, odstěhovali do Kanady. (USC, 2012)

strukturách se pro ně stává jediným pevným záchytným bodem života. (Samozřejmě, že jde o obecnou tendenci, ale v krizových situacích se projevuje potřeba rodinného zázemí o to naléhavěji.)“ (Zachová: in Kratochvíl, Soukup, 2016, s. 115)

Například otec Zdenky Fantlové své dceři do památníku zapisuje důležitá pravidla, kterými se dokázala řídit i během extrémních situací v koncentračních táborech: *„Nezávid', nepomlouvej, nezoufej – Přej, pracuj a doufej.“ (Fantlová, 1996, s. 35)*

Jean-François Lyotard hovoří o důležitosti zničení individuálního i společného vědomí v rámci konceptu konečné otázky: popisuje, jak zásadní bylo používání čísel namísto jmen, došlo vlastně k vyhlazení i ve věci jmen. Je všeobecně známé, že individuální jména nás identifikují, jakmile je jedinci jméno odebráno a je nahrazeno číslem, napomáhá to potlačení propojení s bývalým životem, ve kterém jedinec byl člověkem, který měl práva a svobodu. Pokud vyhladíme i kolektivní jméno: Žid, nebude již žádné „my“, které by mohlo zvěčnit smrt deportovaných. Je tedy potřeba vyhladit i smrt. *„Neboť jestliže smrt může být takto znicotněna, znamená to, že tu není nic, co by mělo být teprve vyhlazeno. Tedy ani jméno Žid.“ (Lyotard 1998, s. 170 cit. podle Málek, s.103)*

ZÁVĚR

„*Stalo se to, a tedy se to může stát opět.*“ (Primo Levi, (bez údajů), cit. podle Sofsky, 2006, s. 9)

Pro českého čtenáře dvacátého prvního století, poměrů, který si žijeme v míru a blahobytu, jsou tyto memoáry varovným sdělením. Autorky popisují období svého vlastního života, v němž byly násilím vytrženy z idylického dětství, plného bezpečí a lásky. Denně se ocitají tváří v tvář smrti, žijí v neustálé hrozbě odtržení od nejbližších – rodičů, sourozenců, přátel a musí zvládat trvalý strach z neznámé budoucnosti.

Veřejnost se v dnešní době běžně setkává s násilím a brutalitou ve všech formách uměleckých děl. Proto pro diváky a čtenáře může být neuchopitelné rozlišit fikci od reálné historie. Z toho důvodu je pro tuto memoárovou literaturu, která popisuje historickou skutečnost, komplikovanější naplnit svou funkci, tj. připomínat tragické události proto, aby se už znovu neopakovaly.

Autorky píší, že v nich prožité události po celý život vyvolávaly tak silné emoce, že se k jejich vydávání dostávají až po mnoha desetiletích. Zážitky z deportací i z přijetí po návratu spojeném s vykořeněností způsobují trauma, na které chce většina přeživších spíše zapomenout, než jej zvětšovat a připomínat si jej. Taktéž nutnost začít nový život vede k odpoutání se od minulosti a k soustředění se na budoucnost. Mnoho přeživších, mezi nimi i Eva Roubíčková o svých zážitcích nehovoří ani se svými nejbližšími. Důvodem je, že nechtějí traumatem zatěžovat další generace.

Avšak po téměř padesáti letech někteří zjišťují, že lidé okolo nich nevědí, jaký osud Židy potkával během druhé světové války, mají proto potřebu podat svědectví. Z úcty k zesnulým připomenout události příštím generacím a v neposlední řadě varovat, aby se již historie neopakovala.

Memoáry tak tvoří společně s literaturou odbornou a s beletrií ucelený obraz o období holocaustu. Jedinečnost memoárové literatury tkví v dobovém prezentování událostí. Forma deníků pak v popisu každodennosti. Memoáry nám dávají nahlédnout do každodenních událostí, nepopisují jen strohou skutečnost, ale ukazují nám také osobní pohled na život před transportem, v terezínském ghettu i v koncentračních táborech. Díky popisu denních situací si dokážeme život jejich autorek opravdu představit. Můžeme si sami udělat představu o tom, co pro ně bylo důležité, jak probíhal její život či jaké aspekty jí pomohly přežít.

Cílem práce bylo popsat společné aspekty, které dopomohly českým židovským dívkám přežít holocaust v terezínském ghettu a koncentračních táborech.

Každá z autorek, podle nás, ve svém díle vyzdvihuje určitý aspekt, který jí k přežití pomohl. Susanne Fall v úvodu svého textu píše, že má unikátní schopnost se přizpůsobit, říká, že Terezín vnímala jako zeď, kterou se mnozí snaží probořit, ona si však najde cestu, jak ji obejít.

Ruth Bondyová je toho názoru, že hlavní podmínkou k přežití je štěstí, i když uvádí mnoho dalších, důležitých aspektů, např. protekci, intuici, nebo dědičnost. Je toho názoru, že přežití téměř vůbec nebyla její vlastní zásluha. (Bondy, 2003, s. 53)

Fantlová svou knihu nazvala, *Klid je síla, řek' tatínek*. „*Klid je síla*“ jsou poslední slova, která slyšela od svého otce, bylo to ve chvíli, kdy jej odvádělo gestapo z rodinného domu. Tím, že použila slova svého otce, poukazuje na důležitost rodinné historie, výchovy, společného vědomí, lásky a úcty k otci. Navíc tím ilustruje, že nejdůležitějším aspektem k přežití je klid, nenechat se ovládat emocemi, ale jednat racionálně a věcně.

Evelina Merová je vedena nejdříve svými rodiči, poté učiteli k přísnému dodržování morálních i hygienických pravidel, k upnutí se na lepší budoucnost a ke spolupráci s ostatními.

Eva Roubíčková v terezínském ghettu přežívá především díky výborným společenským stykům a pomoci rodiny i přátel. Ve svém díle klade velký důraz na téma jídla. Dokáže si najít práci na zemědělských pozemcích, díky čemuž se její situace výrazně zlepšuje.

I když byl osud každé autorky jiný, domníváme se, že můžeme nalézt nejdůležitější společné aspekty, které dívkám pomohly přežít do konce války. Vězni se v extrémních situacích museli denně rozhodovat, zdali budou jednat na základě pudů nebo morálky. Zdali budou myslet více na sebe nebo na své okolí. Proto jsme aspekty rozdělili na dvě skupiny: *Boj o přežití*, čímž označujeme jednání, u kterého upřednostňujeme individuální potřeby nad potřebami ostatních a *Pomoc bližnímu*, kdy je tomu naopak. Aspekt *Prvotní nevědomost* jsme zařadili mimo tyto skupiny.

Čím byly podmínky v táborech těžší, tím větší boj o přežití zde probíhal a tím více se měnila morální pravidla. Z naší perspektivy by se mohlo zdát, že již neexistovala. Protože každý člověk bojoval o život nejlépe, jak mohl. Do podkapitoly *Boj o přežití* jsme proto zařadili aspekty věk, zdraví, speciální schopnosti, štěstí, protekce, intuice, přesvědčení, naděje a adaptace. Dívky například popisují případy, kdy je před zařazením do transportu, tzn. téměř jistou smrtí,

zachránila protekce, kdy na jejich místo byl zapsán někdo jiný. Protekce však byla ve většině případů byla možná díky známým, spolupráci s ostatními a dobré komunikaci.

Druhou skupinou aspektů jsme pojmenovali *Pomoc bližnímu*. Přiřadili jsme sem aspekty spolupráce a společenství, výchova, seberealizace, individuální vědomí a hrdost národa.

Vojtěch Blodig a Ondřej Klípa v předmluvě Terezínského deníku jsou toho názoru, že Eva Roubíčková nesestupila pod lidskou důstojnost (Blodig, Klípa, 2009, s. 7. In Roubíčková, 2009). Susanne Fall říká, že je jedinou z dívek ze své skupiny, která dodržuje morální pravidla, tj. nekrade a neprovozuje sex na veřejnosti (Fall, 2015, s. 23). Evě Roubíčkové pomáhá přežít společenství, ve kterém se nachází: rodina a blízcí přátelé. Také Zdenka Fantlová často hovoří o skupině kamarádek „na život a na smrt“, o své partě, kam patří i Zdenčina sestra.

I Eva Rodenová říká, že by pravděpodobně ani ona ani Ruth Bondyová nepřežila jedna bez druhé, bez někoho, na koho se může stoprocentně ve všem spolehnout. Všechny dívky si nacházejí nějaké společenství nebo partnerství. V dětství především s rodinou, později, při odtržení nebo v dospělosti s přáteli, partnerem. Často to bývá člověk nebo skupina, které mají opravdu rády a pocítují k těm osobám silné pouto. Borowski, přeživší vězeň z Osvětimi uvádí: „*Myslím, že člověk se nakonec vždycky setká s člověkem – prostřednictvím lásky. A to je to nejdůležitější a nejtrvalejší.*“ (Borowski, 1964, s. 135 cit. podle Todorov, 2000, s. 40).

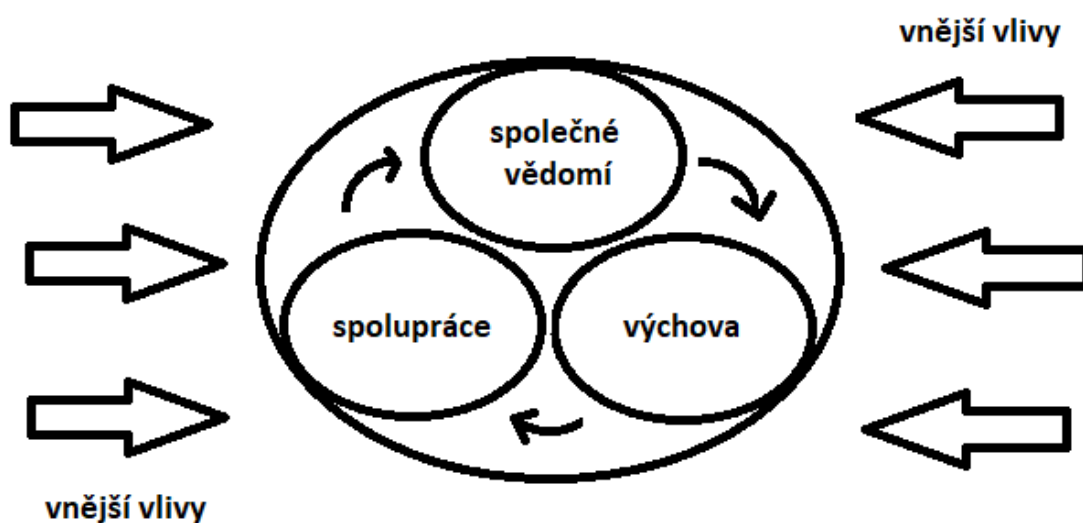
Všechna výše zmíněná memoárová díla dokazují, že se lidé běžně chovají lidsky, pokud žijí v lidských podmínkách. Není tedy pravda, že pravá podstata všech lidí je se chovat podle zákonů džungle. V případě, že jej budete týrat a dostanete jej do mezní situace, udělá ve většině případů vše, aby se zachránil, protože bude vítězit jeho pud sebezáchovy. Ale i zde, jak bylo uvedeno na mnoha příkladech, nebude vždy šlapat po slabších, ale v mnoha případech jim nabídne pomocnou ruku.

Domníváme se tedy, že prvním nejdůležitějším aspektem k přežití koncentračního tábora byla spolupráce a vzájemná pomoc. Takové chování vycházelo z výchovy dívek, protože jeho princip je hluboce zakořeněn v rodinách, ve kterých vyrůstaly. Jeho zdrojem jsou zkušenosti, které židovský národ nabyt během uplynulých staletí, kdy nebýval přijat do společností v zemích, kde žil. Dívky byly tímto způsobem vychovávány jak v rodinách, tak později přímo v Terezíně a v koncentračních táborech prostřednictvím vychovatelek (betreuerek).

Betreuerky předávaly dětem esenci této výchovy, kterou považujeme za druhý nejdůležitější aspekt. Všem ostatním aspektům, které nevedly k holému přežití, byla dávana výrazně menší důležitost. Základ jejich výchovy spočíval vedle spolupráce také v důležitosti pravidel a jejich dodržování, ve střídmosti, v nestěžování si, v dělbě práce a v podřizování se autoritám. Všechny autorky si neustále udržují morální zásady, které jim byly vštěpeny, žádná z dívek vědomě nekrade, i když tak činí nějaká blízká osoba, ani si žádným jiným nemorálním způsobem nezlepšují situaci.

Můžeme se domnívat, že betreuerky i rodiče dívek byly taktéž vychovávány podle podobných pravidel, jako děti, kterým své zkušenosti předávaly. Byly součástí stejného společného vědomí, které vycházelo z dodržování rodinných i náboženských tradic, z jasně daných pravidel a čerpaly ze stejných zažitých modelů chování. Společné vědomí považujeme za třetí nejdůležitější aspekt přežití.

Naši teorii můžeme tedy znázornit následovně:

Obrázek 1: Tři nejdůležitější aspekty přežití českých dívek ze středostavovských rodin

Všechny tři aspekty: společné vědomí, výchova a spolupráce spolu souvisí a jedno vychází ze druhého, způsobem, který jsme popsali výše. Společně tvoří jeden celek, který je natolik pevný, že zajistil přežití, i když vnější vlivy byly nesmírně silné, dlouhodobé a likvidační. Vnějšími vlivy míníme těžkou životní situaci, neustálé ohrožení života, nenaplnění základních i vyšších potřeb, atd.

Závěr byl učiněn na základě studia pěti memoárů, které podrobně popisovaly život v koncentračních táborech a v terezínském ghettu. Dalším důležitým zdrojem byla především

studie Tzvetana Todorova, Zachové, Baumana a dalších. Přestože základní materiál práce nebyl příliš rozsáhlý, abychom mohli zobecnit výsledky naší práce na širší skupinu přeživších Židů, troufli jsme si vytvořit výše uvedenou teorii. Abychom zjistili, zda tato teorie platí pro všechny, kdo se vrátili z koncentračních táborů, bylo by nutné analyzovat větší množství zdrojů.

Zkoumaná díla potvrzují názor Roberta S. Wistricha, který vidí v připomínání holocaustu varování před xenofobií, rasismem a antisemitismem, jež mohou vést k násilí a k brutálním zvěrstvům. Upozorňuje, že každý národ, jakkoliv kulturně, vědecky a technologicky na výši, ve chvíli, kdy přestane rozlišovat mezi dobrem a zlem, se může proměnit ve zcela zločinnou společnost. Zdůrazňuje nebezpečí bezmezného nekritického uctívání autority a nedodržování etických zásad. Protože každý člověk je zodpovědný za své vlastní rozhodnutí a konání. Absolutní provádění rozkazů bez porovnání s vlastním svědomím a morálkou není omluvou. (Wistrich, 2008, s. 20)

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

Odborné publikace:

- BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-23-7.
- BECKER, Gavin de. *Dar strachu*. Přeložil Jiří PODEŠVA. Frýdek-Místek: Alpress, 1998. ISBN 80-7218-143-2.
- FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech: případ Hradec Králové*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. ISBN 978-80-87378-11-3.
- HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Klas (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-016-2.
- HOBBS, Thomas. *Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha, 1941. Knihovna politických klasiků.
- HOLÝ, Jiří. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-14-1.
- *Ilustrovaná encyklopedie*. Praha: Encyklopedický dům, 1995. ISBN 80-901647-3-0.
- JANOUŠEK, Pavel. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012. Literární řada. ISBN 978-80-200-2057-4.
- KRATOCHVIL, Alexander a Jiří SOUKUP, ed. *Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky Válka a konflikt v české literatuře*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2016. ISBN 978-80-88069-14-0.
- MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-x.
- MÜLLEROVÁ, Luisa, ed. *Adolf Hitler: Mein Kampf: očima dneška : rešeršé, citace, komentáře*. V nakl. KMa 1. vyd. Praha: Levné knihy KMa, 2007. ISBN isbn978-80-7309-466-9.
- SOFSKY, Wolfgang. *Řád teroru: koncentrační tábor*. Praha: Argo, 2006. Historické myšlení. ISBN 80-7203-818-4.
- TODOROV, Tzvetan. *V mezní situaci*. Přeložil Kateřina LUKEŠOVÁ. Praha: Mladá fronta, 2000. Souvislosti (Mladá fronta). ISBN 80-204-0853-3.

- VÁLEK, Vlastimil. K specifičnosti memoárové literatury. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, s. 11-57
- WISTRICH, Robert S. Hitler a holocaust: okolnosti a příčiny holocaustu. V Praze: Slovart, 2008. ISBN 978-80-7391-156-0.

Prameny:

- BONDY, Ruth. Víc štěstí než rozumu. Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-547-9.
- BRENNER-WONSCHICK, Hannelore. Děvčata z pokoje 28: přátelství, naděje a přežití v Terezíně. Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, 2007. ISBN 978-80-87029-03-9.
- EPSTEIN, Helen. Nalezená minulost. Přeložil Markéta ZÁLESKÁ, přeložil David ZÁLESKÝ. V Praze: Rybka Publishers, 2000. ISBN 80-86182-23-1.
- FALL, Susanne. Terezín, ráj mezi lágry. Přeložil Věra KOUBOVÁ. Praha: Revolver Revue, 2015. Revolver Revue. ISBN 978-80-87037-74-4.
- FANTLOVÁ, Zdenka. Klid je síla, řeč' tatínek. Praha: Primus, 1996. ISBN 8085625717.
- FISCHL, Viktor. Dvorní šašci. Ilustroval Jiří VOVES. S. 1.: Elim, 1996.
- KOHNOVÁ, Věra. Deník Věry Kohnové: The diary of Věra Kohnová = Das Tagebuch der Věra Kohnová. Středokluky: Zdeněk Susa, 2006. ISBN 80-86057-40-2.
- MEROVÁ, Evelina. Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku. Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-52-7.
- RODEN, Eva. Bylo mi patnáct: deník z let 1939-1940. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-222-3.
- ROUBÍČKOVÁ, Eva. Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Praha: P3K, 2009. ISBN 978-80-87343-67-8.
- TOPOL, Jáchym – Sestra 1994 Praha-Atlantis
- WEIL, Jiří. Život s hvězdou. 3. vyd., v Odeonu 1. vyd. Praha: Odeon, 1967. Světová četba (Odeon).

Webové zdroje

- Balík, S. a kol.: Texty ke studiu obecných dějin státu a práva III. [online]. 1998 [cit. 17. února 2012]. Dostupné z: <http://klempera.tripod.com/nzakon3.htm>
- BAŘTIPÁNOVÁ, Romana. Maslowova teorie lidských potřeb vychází poprvé v češtině. Tisková zpráva nakladatelství Portál [online]. Praha, 7. 5. 2014, , s. 1-2 [cit. 2018-11-30]. Dostupné z: https://nakladatelstvi.portal.cz/storage/files/5a718fa121bfa_tz-2014-05-maslowova-teorie-lidskych-potreb-poprve-v-cestine.pdf
- Jewish Survivor Eva Roden Testimony. In Youtube.com [online]. 4. 4. 2012 [cit. 2018-11-29]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=iKvhkvM8HRo&t=3642s>. Kanál uživatele USC Shoah Foundation
- KALINA, Milan. Nalezená minulost Heleny Epsteinové: Žena, která vrátila tvář svým předkům. Maskil [online]. 2005, 4 (Březen 2005), 4-5 [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: <https://www.maskil.cz/5765/7.pdf>
- Shoah FULL | Šoa CZ. In Youtube.com [online]. 21. 10. 2016 [cit. 2018-11-29]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=hDIYjV6FH6I&t=13383s>. Kanál uživatele OnMik
- ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. Osvětím ze sebe nikdo nedostane, říká spisovatel Arnošt Lustig. Český rozhlas: Rádio Praha [online]. 10.01.2007 [cit. 2018-11-25]. Dostupné z: <https://www.radio.cz/cz/rubrika/kultura/osvetim-ze-sebe-nikdo-nedostane-rika-spisovatel-arnost-lustig>
- Institut Tereziánské iniciativy: Po stopách akce Lublin - Izbica [online]. [cit. 2018-11-24]. Dostupné z: http://katalog.terezinstudies.cz/eng/TI/newsletter/newsletter17/lublin/_izbica
- The Norwegian Nobel Institute. Elie Wiesel Facts. The Nobel Prize [online]. [cit. 2018-11-30]. Dostupné z: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1986/wiesel/facts/>
- Vedem: dětský časopis z L 417 v Terezíně. Židovské muzeum v Praze. [online]. Terezín, 1944, 2. ročník(12), elektronicky 2018 [cit. 2018-11-30]. Dostupné z: http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/138048#fullscreen